

Fig. 1. Tolstrup å og kirken set fra vest. KdeFL fot. 1997. - *The church seen from the west.*

TOLSTRUP KIRKE

VOER HERRED

Sogn og landsby er omtalt første gang 1444¹ og kirken 1524,² da den var sat til en ydelse på 15 mark i ekstraskat, den såkaldte landehjælp.

Kirkens ejerforhold omtales tidligst 1572,³ da den tilhørte kongen, der her som andre steder i herredet havde kirketienden bortfæstet, på dette tidspunkt til Hans Knudsen i det nærliggende Gedved. Frem til det nedennævnte salg 1673 blev kirken administreret af lensmanden på Skanderborg, men kun en mindre del af tiendeforlenerne er kendt.⁴

1673⁵ overdrog kongen Tolstrup såvel som pastoratets to andre kirker (Kattrup og Ørridslev) til rentemester Henrik Müller, der sad inde med de to nærliggende hovedgårde Tyrrestrup og Stensballegård. Frem til overgang til selveje, der indtraf 1. januar 1913, havde Tolstrup og Kattrup de samme ejere (jfr. s. 4701). Blandt dem skal nævnes Edele Kragh (jfr. renovering af inventar i 1730'erne), Bodil Hofgaard

(jfr. ombygning af tårn 1767) og F. L. C. von Beenfeldt (jfr. alterkalk 1785).

1615⁶ betalte kirken »efter recessen« for fire »stachelstegn« til fattige i sognet.

Kirken er *anneks* til Kattrup og har været det i hvert fald siden 1584.⁷

1998: Tolstrup sogn indgår i Århus stift og ligger i Gedved kommune, Vejle amtskommune.

Lokalt står Tolstrup kirke markant i et åbent landskab syd for det relativt højtliggende område, hvor Borupgård og Kattrup befinder sig. Den er bygget på toppen af et bakkedrag, som mod nord og vest falder temmelig brat ned mod Tolstrup ådal. Åen er en fortsættelse af det vandløb, der passerer Ørridslev og siden modtager

Fig. 2. Kirken set fra sydøst. KdeFL fot. 1997. - *The church seen from the south-east.*

supplerende tilstrømning. Langs kirkebankens vestside løber en lille bæk, der her ved Tolstrup bro forener sig med åen. Måske har denne situation influeret på valg af byggeplads til kirken, der ligger ret østligt i det lille sogn. Endda bevilgedes Peder Skram 1568 en del af sognets vestligste ejendomme, der overførtes til Østbirk sogn (jfr. s. 4438). Mod syd og øst glider arealet omkring kirken jævnt over i omgivelserne.

Kirkegården er 1913 *udvidet* med en trekantet parcel mod vest, hvorved skråningen på denne side formentlig har fået sin nuværende karakter. 1976 erhvervede menighedsrådet et areal på østsiden med henblik på en eventuel udvidelse, og samtidig anlagdes parkeringsplads sydfor.

Hegningen består af nye og nyere stendiger. Markstensgærder er tidligst nævnt 1618,⁸ da 80 favne (ca. 150 m) blev lagt op. Siden nævnes bl.a. en istandsættelse o. 1840, der strakte sig over flere år. En større strækning af østre dige ønskedes 1873 udført i »spaltede sten«.⁹

Der er tre *indgange*: En fodgængerlåge omtrent midt på vestsiden, én midt på sydsiden og på denne side desuden en indkørsel. Alle steder er der fløje af egeplanker, der i lågerne er ophængt på høje stolper med fælles, tagformet overdækning, udført i 1960erne som led i kir-

kens samtidige hovedistandsættelse. Den tidligste omtale af indgange er fra 1615⁸ og giver mulighed for en formodning om, at der dengang eksisterede en muret *†portal* med indkørsel og fodgængeradgang; sidstnævnte var dengang forsynet med *†rist*. I 1750erne¹⁰ skulle port og låge fornyes, og i begyndelsen af 1800erne nævnes en *†stakitport* under reparation; udskiftning anføres 1838.¹¹

Et hvidkalket, teglhængt *ligkapel* går tilbage til 1924, men præges i dag af om- og udbygning i 1960erne, da der efter tegning af H. P. Nielsen, Odder, blev tilføjet bl.a. et fyrrum. 1914 ønskede synet rejst en *†hestestald*.

Beplantningen domineres af to store lindetræer inden for søndre låge; i øvrigt står der langs hegnet kun lind og birk, efter at en række store elme er fældet 1998.

Der ligger *fortov* af piksten omkring bygningen, mens en banket af den reglementerede bredde på halvanden alen var blandt synets forslag 1909.

BYGNING

Kirkens ældste dele er kor og skib, der efter et par vinduesrammers dendrokronologiske datering må være opført i 1160erne. I murenes nedre dele er byg-

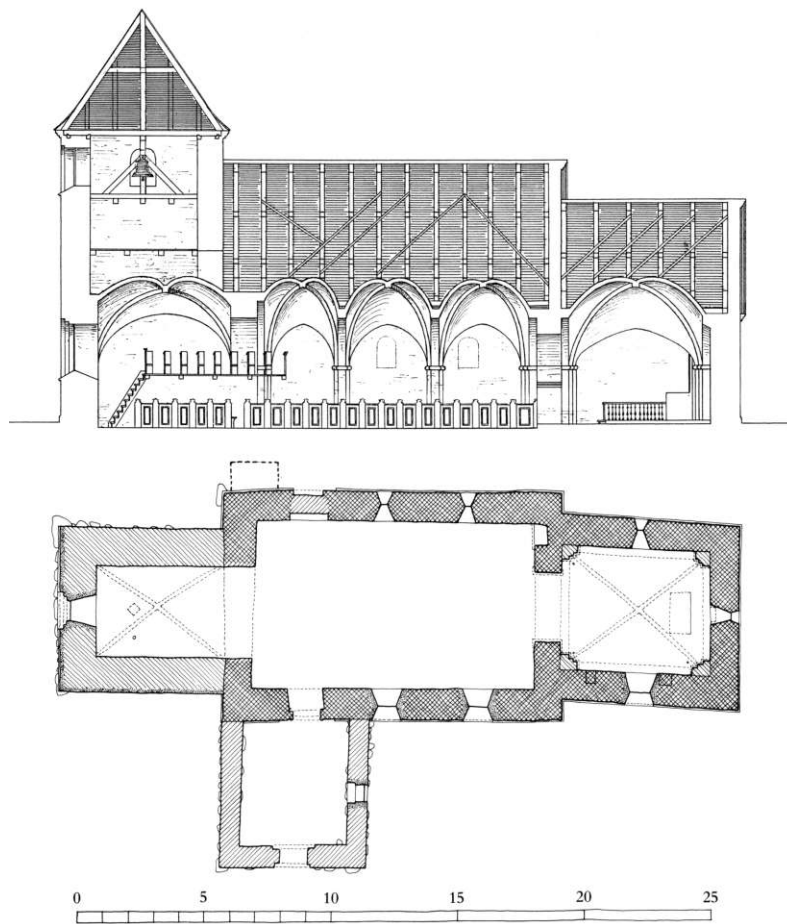

Fig. 3. Længdesnit og grundplan 1:300. Målt og tegnet henholdsvis ved Hector Estrup 1896 (før fjernelse af skibets hvælv), og af Cathrine Gerner 1987 og KdeFL 1997. - *Longitudinal section and ground-plan.*

gematerialet granitkvadre med indslag af frådstensblokke, mens det dominerende materiale foroven vistnok er frådsten, måske iblandet munkesten. Mens den oprindelige kirke i størrelse og type ikke skiller sig ud fra flertallet, indeholder den nogle bemærkelsesværdige enkeltheder (sydportal, korbuekragbånd, nicheoverdækning og døbefont), der er hugget i granit og kun har få, om nogen parallel i vor middelalderlige arkitektur.

Det har antagelig været i tiden o. år 1500, snarere efter end før, at der blev indbygget hvælvninger i kor og skib; de tre fag i skibet blev revet ned ved restaureringen i 1890'erne. I årtierne før reformationen er desuden tilføjet våbenhus og tårn; sidstnævnte er ombygget i nyere tid, antagelig 1767, som vindfløjens meddeler. Orienteringen har en ubetydelig afvigelse mod nord.¹²

Koret er udvendig kvadratisk med en sidelinie, der er større end skibets indvendige bredde;

denne forholder sig til rummets længde som 1 til kvadratroden af 3.

*Materialer.*¹³ De oprindelige afsnit, kor og skib, er rejst på en gennemløbende skråkantsokkel, hvortil sine steder er benyttet blokke, som er op til to meter lange; stenene i skibets sydøstre hjørne er beskadiget. Skråkanten er ret stejl og på koret svagt hulet. Kun med forbehold tør der drages slutninger af det ved restaureringen i 1890'erne regulerede murværk, men den omstændighed, at også det 48 cm høje skifte over soklen er gennemgående, tyder på, at koret og i hvert fald skibets østre afsnit er lagt ud på én gang; samtidig står koret lidt skævt på skibet. Fugetegningen på østre del af skibets langfacader, særligt på sydsiden, lader formode, at der under opførelsen er indtrådt en standsning efter

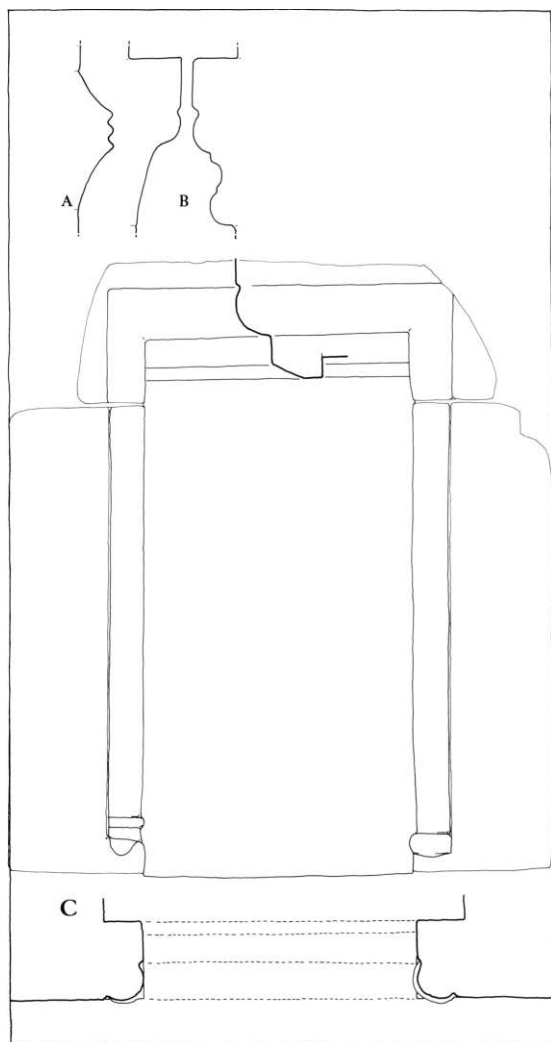

Fig. 4. Enkeltheder af granit, målt af Cathrine Gerner 1987, tegnet af KdeFL 1997. A. Overligger ved niche i triumfvæggen 1:15 (s. 4773). B. Korbuens vederlagsbånd 1:15 (s. 4773). C. Søndre portal 1:30 (s. 4772). - A. Moulded ashlar above niche in the east wall of nave. B. The imposts of the chancel arch. C. South portal.

kolets færdiggørelse. I sammenhæng hermed falder det i øjnene, at facadernes øvrige byggemateriale uden klar systematik består af dels (forneden) ret groft tildannede granitkvadre, dels (foroven) overvejende frådsten. En tilsvarende disposition træffes ved nabokirken i Lundum. I Tolstrup kirke iagttages yderligere i den vestre ende af skibets nordside et parti med

marksten. Dette materiale er desuden benyttet til murens indersider.

Der foreligger divergerende beskrivelser af byggematerialet, som det blev iagttaget 1896, da facaderne stod afrensede forud for den nedenævnte hovedstandsættelse. I dag kan det ikke umiddelbart afgøres, om mursten har indgået fra begyndelsen. Det ville ikke overraske, da tilsvarende er observeret gentagne gange i adskillige naturstenskirker i Tyrsting og Vrads herreder, bl.a. i Voerladegård (s. 3850). Samtidig ville det være særlig interessant på baggrund af kirkens ret præcise datering.

Begge *portaler* er bevaret, nordre tilmuret, søndre i brug. Norddøren, der aflæses på begge sider af muren, er en rektangulær åbning (udvendig 173 (over sokkel)x121 cm, indvendig 221x151 cm), i væggen overdækket med planke. I facaden indgår en del frådstensblokke omkring dørhullet, men ellers udmærker dette sig ikke. Det gør derimod syddøren (fig. 4 og 5), hvis rektangulære åbning i facaden indrammes af en omkringgående, kraftig rundstav.¹⁴ Hele partiet er udført af rødglullig, finkornet granit i tre store sten, der synes kløvet af samme blok. Forneden

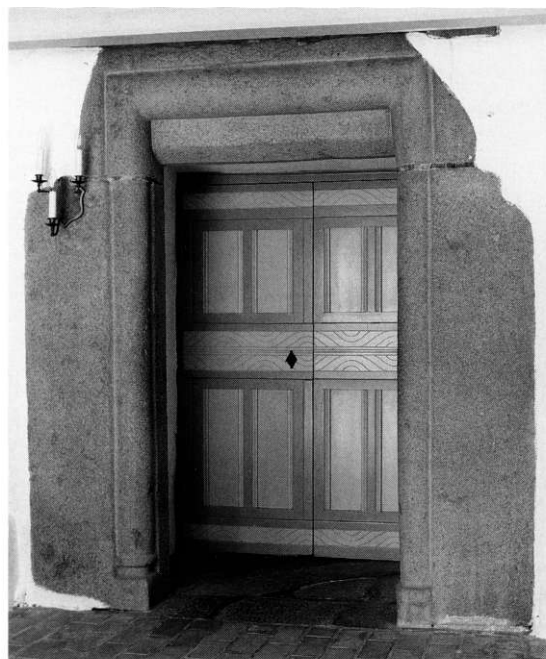

Fig. 5. Søndre portal (s. 4772). Henrik Wichmann fot, 1997. - The south portal.

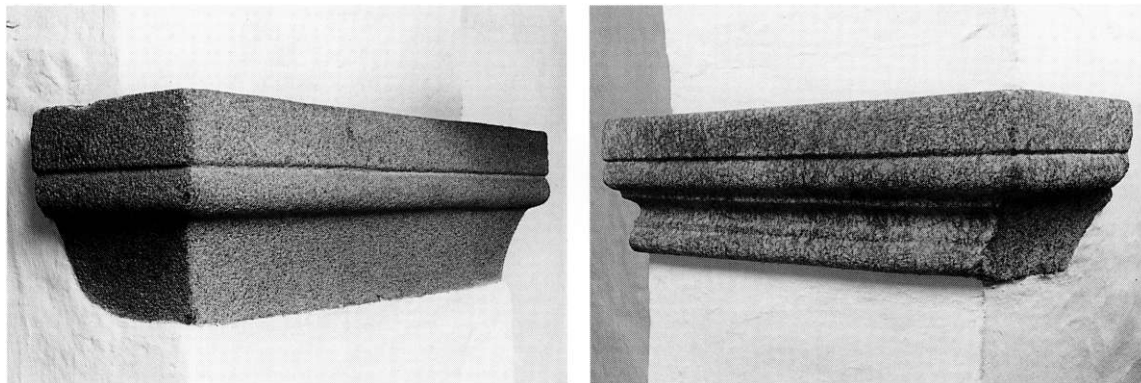

Fig. 6. Korbuens kragbånd, det nordre til venstre (s. 4773). Henrik Wichmann fot. 1997. - *The imposts of the chancel arch.*

er hver af de halvrunde stave søjlebaselignende, indbyrdes lidt forskellige, men i øvrigt er der ingen dekoration. Sammen med overliggeren forløber det vandrette døranslags frontside som en affaset bjælke. Mens de nuværende dørfløje sidder i trækarm på væggen, er der i åbningens vestside bevaret stabler for den ældre, indadgående fløjs hængsler.

Af vinduer er fire i behold, omend deres omgivende murværk, navnlig i koret, er blevet stærkt renoveret ved restaureringen i 1890'erne. Foruden vinduet i korgavlen er der tre i nordsiden, således at der fremstår et billede af kirkens oprindelige lysforhold. På skibets facade måler de rundbuede åbninger ca. 120x74 cm, mens de nuværende lysninger er 71x27 cm. Ved den nævnte istandsættelse blev to 2,5-3 cm tykke **rammer* af eg (fig. 12) taget ud af muren, hvori de havde siddet siden kirkens opførelse. Nu i NM (inv.nr. D 4088 og 4089), hvor en nylig, dendrokronologisk analyse med stor nøjagtighed har dateret dem til første halvdel af 1160'erne.¹⁵ Samtidig godtgjorde undersøgelsen, at de to rammer måtte være frembragt af samme træstykke, og at de derfor utvivlsomt er fremstillet til kirken. Denne må da henføres til samme årti. Plankerne måler henholdsvis 95,5x33 og 98x33 cm, åbningerne 65,8x25 og 67,5x23,5 cm.

Korbuen er kvadersat i siderne og har profilerede vederlagsbånd (fig. 6), der er bibeholdt ved toppens omdannelse med munkesten til

spidsbue. Denne ændring har sandsynligvis fundet sted i sammenhæng med den nedennævnte indbygning af hvælv i kirken. Søndre kragbånd er af grovkornet, mørk granit og ikke ualmindeligt i sin snitfigur (fig. 4B). Det nordre derimod er dels affinkornet, rødlig granit beslægtet med portalstenen og den nedennævnte nicheoverligger, dels udformet med et nedre led (fig. 4B), der nærmest er en flot hulkel.

Som allerede anført karakteriserer en lignende, formmæssig enkelhed profileringen (fig. 4A) af den granitblok, der er benyttet som overligger ved *niche* (ca. 58x83, dybde 55 cm) i

Fig. 7. Niche i triumfvæggen (s. 4773). Henrik Wichmann fot. 1997. - *Niche in the east wall of nave.*

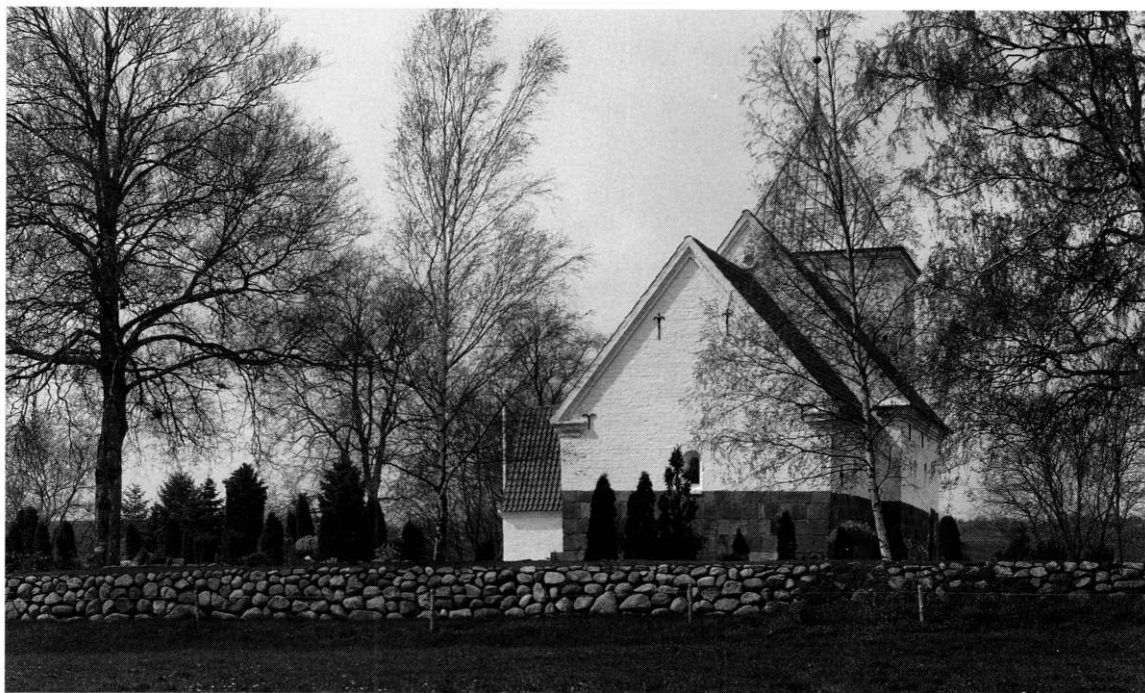

Fig. 8. Kirken set fra øst. KdeFL fot. 1997. - *The church seen from the east.*

triumfvæggens nordside (fig. 7). Der foreligger ikke spor eller efterretninger om en niche i sydsiden; alligevel er det svært at forestille sig, at en lignende ikke skulle have eksisteret her. Begge har sandsynligvis fungeret i forbindelse med *†si-dealtre*.

I korets sydvæg er der to *gemmenicher*, i den østre var vistnok indbygget det *†skab*, som synet 1874 ønskede fjernet.

Ændringer og tilføjelser. Ved middelalderens slutning, antagelig i tiden efter år 1500 (jfr. kalkmalerier), blev kirken, ligesom det var tilfældet de fleste andre steder, genstand for en betragtelig omdannelse. Første fase var formentlig indbygning af hvælv i kor og skib, dernæst, eller muligvis samtidig, blev tilføjet tårn og våbenhus.

Koret er overdækket med et almindeligt krydshvælv, der hviler på murede og falsede hjørnepiller med markering af vederlag for skjoldbuerne og de retkantede halvtstensribber. I tre afrummets hjørner står afløbshullerne åbne.

Indtil restaureringen i 1890'erne, da det eksisterende træloft blev sat op, havde også skibet

†hvælv. Det kendes i hovedtræk fra Hector Estrups opmåling fra 1896 (fig. 3, længdesnit), der viser rummet overdækket med tre fag. Det vestligste var lidt kortere end de to andre, hvorved man havde undgået at gribe ind i lysforholdene. Denne omstændighed har kun haft betydning i sydsiden, eftersom nordvinduerne blev tilmuret omtrent samtidig (jfr. kalkmalerier). Estrups tegninger viser, at hvælvet var af gængs, senmiddelalderlig type, hvor det tilsyneladende mest bemærkelsesværdige træk har været, at vægpillerne var enklere end vanligt.

Tårnet præges af en indgribende ombygning 1767. Det er rejst på en syld af marksten og er kendeligt smallere end skibet, hvis vestgavl ved tårnbyggeriet blev gennembrudt. Herved tilvebragtes utvivlsomt de kvadre, der indgår forneden. På nordsiden kan den oprindelige tilstand bedst aflæses, idet de andre facader er fornyet; 1925 blev vestsiden således skalmuret. En granitkvader smykket med *menneskeansigt i relief* (24 cm mellem isse og hage, fig. 10), der nu sidder på sydsiden nær vesthjørnet, omkring en halv meter over terræn, hidrører formentlig fra

skibets gavl. I tårnrummet og delvis i mellemstokværket er væggene opmuret med munkesten i munkeforbandt.

Tårnrummet, der i sin fulde bredde åbner sig mod skibet, overdækkes med krydshvælv med rektantede ribber. Det hviler på forlæg i væggene og er da nok samtidigt med eller dog forudset ved opførelsen. I vestre kappe iagttages en tilmuret, kvadratisk åbning for en *flem*, i søndre et hul til klokkerreb. Det er usikkert, om der fra begyndelsen har været et vindue i vestsiden. Det nuværende synes udformet 1616⁸ i tilslutning til fornyelse af gulvet.

I mellemstokværket forløber der et lag bjælkehuller, hvoraf et par stykker overdækkes med granitkvadre. I øvrigt gør ombygningen af tårnets øvre del sig stærkt gældende allerede i denne etage. Ligesom det er tilfældet adskillige andre steder i herredet, hviler østmuren på et stort stik, der spænder ud mellem nord- og syd-murene. Stikket er muret med små sten i sammenhæng med sydvæggen og den tilstødende del af nordvæggen. Hele klokkestokværket er ligeledes af små sten, der rører det som en ombygning fra nyere tid. Udformningen er nært beslægtet med den i Katstrup (s. 4707). Uden

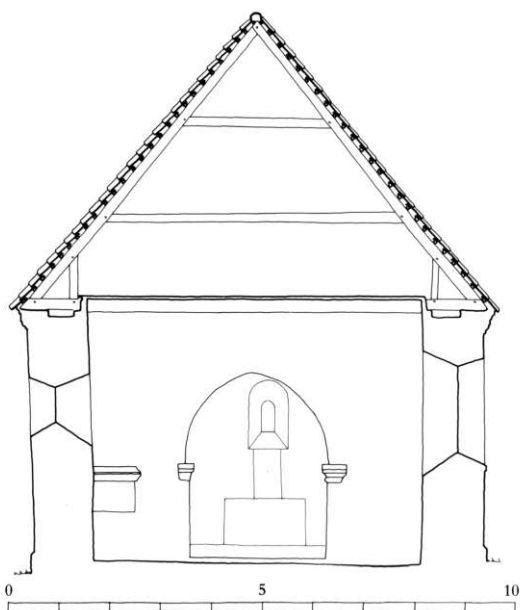

Fig. 9. Tværsnit i skibet set mod øst 1:150. Målt af Cathrine Gerner 1987, tegnet af KdeFL 1997. - Cross-section of the nave looking east.

Fig. 10. Billedkvader indmuret i tårnets sydside (s. 4774). Henrik Wichmann fot. 1997. - *Figured ashlar included in the south wall of the tower.*

tvivl har denne grundige istandsættelse fundet sted 1767, og det tilhørende pyramidetag er opstillet samtidig, hvilket fremgår dels af indskriften med jernbogstaver og -tal på tårnets vestside, dels af den nedennævnte vindfløj. På facaden står »B H G« og »G d LB 1767« for kirkeejeren Bodil Hofgaard (jfr. s. 4769) og hendes afdøde mand Gerhard de Lichtenfeerg.

Der foreligger ingen oplysninger om tårnets oprindelige udseende. År 1700 beskrev synet det som brøstfældigt, og ved århundredets midte, da taget var teglhængt, omtales revner i østsiden.¹⁰ Formentlig har denne situation ført til den nævnte istandsættelse nogle år efter.

Det enkle og relativt store *våbenhus* foran syddøren er placeret således, at dets vestside flugter med skibets gavl. På en syld af marksten, der træder frem på alle sider, både inde og ude, er murene rejst af munkesten i munkeforbandt, hvori der, navnlig vest for døren og i vestfacaden, indgår mange kvadre. Den fladbuede døråbning sidder udvendig i et spidsbuet spejl og er

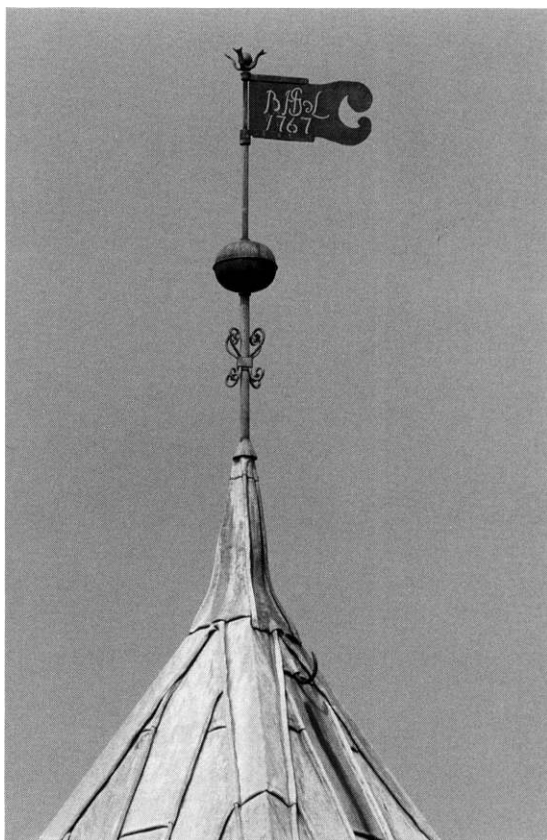

Fig. 11. Vindfløj (s. 4778). KdeFL fot. 1997. - *Weather-vane.*

falset på indersiden. Ifølge beskrivelse 1791¹⁶ var der ingen vinduer. Udvendig er trekantgavlen fornyet med små sten, hvilket kan være sam-hørende med den ovale lysglug. Tagspor på skibets facade er blandt indiciene for, at kippen tidligere lå omtrent i højde med skibets murkrone. Den tilhørende ombygning må have fundet sted 1841,¹⁷ da synet noterede, at »overdelen var fornyet og gjort højere«.

Våbenhuset omtales tidligst 1615⁸ og herefter i de følgende år, da døren blev fornyet og loft og gulv lagt om; ved denne lejlighed nævnes tillige en vindueskarm af træ, der måske har siddet øverst i dørhullet. Omkring år 1700¹⁸ bemærkede synet, at der hverken var loft eller gulv.

Om bygningsvedligeholdelse i øvrigt efter reformationen foreligger kun få notitser fra tiden, før den nævnte, omfattende restaurering fandt

sted i 1890'erne. Første omtale er fra 1736¹⁹ og drejer sig om bøndernes medvirken ved en reparation, som kirkeejeren havde planlagt; noget lignende gentog sig 1825,¹⁹ men nærmere fremgår ikke, ej heller 1850,¹⁷ da man gennemførte en hovedstandsættelse, der var blevet udsat på grund af krigen. Måske var det ved denne lejlighed, at der på nordsiden, ved vestgavlen, rejstes en *støttepille*, som tidligst nævnes 1886. En sådan afstivning, ligesom korgavlens ommuring, som F. Uldall registrerede 1887, er selvfølgelig udtryk for manglende stabilitet. Et ekstraordinært syn 1896⁹ mente, at hvis kirken skulle reddes, måtte hvælvene tages ned. Kræfter i sognet med kirkeværgen i spidsen foretrak, at der i stedet for opførtes en ny kirke i Gedved, der var områdets hastigt voksende hovedby.

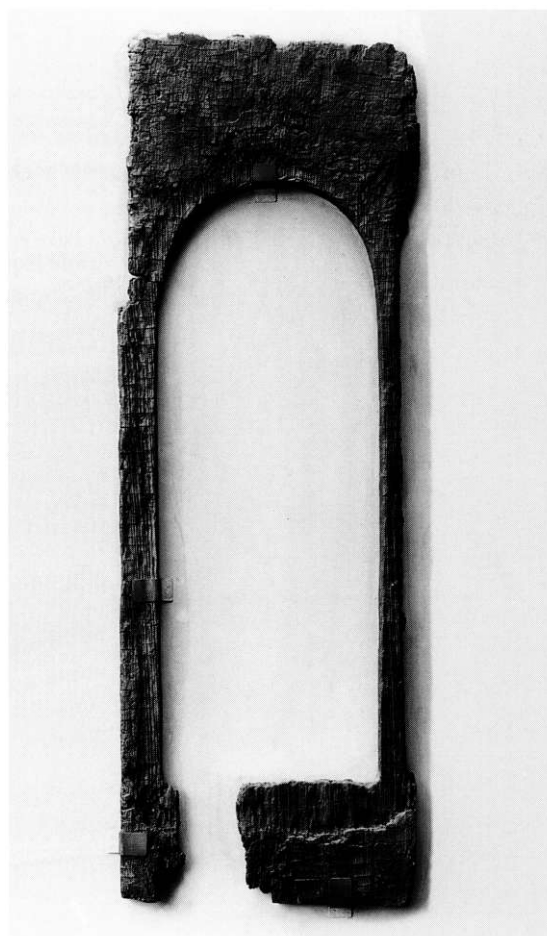

Fig. 12. *Vinduesramme af egetræ fra 1160'erne (s. 4773). LL fot. 1989 - **Window frame of oak, 1160s.*

Fig. 13. Indre set mod øst. L. Poulsen fot. o. 1900. KglBibl. - *Interior to the east.*

Arkitekten Hector Estrup, der efter Klosterkirkens ombygning havde slået sig ned i Horsens, var virksom i sagen i hvert fald fra 1896 og udarbejdede et forslag til kirke i Gedved (fig. 39). Efter at han sammen med Hack Kampmann som kgl. bygningsinspektør og seminariebestyrer Martin Kristensen som Nationalmuseets udsending havde gennemgået den eksisterende bygning, besluttede man sig imidlertid for at lade denne underkaste den *hovedstandsættelse*, som der ovenfor har været hentydet til. Overalt blev murværk og tagværker konsolideret og fornyet i betragteligt omfang. Den bygningsmæssigt mest afgørende ændring var nedrivning af skibets hvælvinger. Herved blev støttestøtten på nordsiden overflødig og fjernedes. Det er antagelig Estrup, der har givet tegning til decorationen på det nyopsatte bjælkeloft.

Det under Estrups tilsyn gennemførte arbejde har vist sig så holdbart, at der siden kun har været behov for småreparationer, især i forbindelse med den af H. P. Nielsen, Odder, og Torben Kundsens, Horsens, ledede indlægning af nyt varmeanlæg i 1960'erne.

Gulvet i koret består af ottekantede, gule teglfliser i mønster med kvadratiske, mindre, grå, mens der i skib og tårnrum ligger sekskantede, gule og røde; i stolestaderne trægulve. I våbenhuset er der gule mursten på fladen. Væsentlige afsnit må i hvert fald gå tilbage til restaureringen i 1890'erne, mens opretning og partielle fornyelser skrives fra 1960'erne. Tidligste omtale af gulve er fra andet årti af 1600'erne,⁸ da der bl.a. iværksattes udbedringer i våbenhus og tårnrum med mursten hentet på Skanderborg ladegård. Et syn 1702¹⁰ krævede omlægning. Det nævnes

1791,¹⁶ at der overalt lå mursten, mens synet 1854¹⁷ foreslog fliser i kor og gang.

Vinduerne, der er rundbuede og smigede til begge sider, går tilbage til kirkens hovedrestaurering i 1890'erne, da tillige de oprindelige i nordsiden blev genåbnet og sat i stand. Før den tid fremtrådte vestvinduet ligesom i dag, mens åbningerne i sydsiden havde omtrent samme størrelse, men var spidsbuede og udvendig faldede. Denne udformning gik utvivlsomt tilbage til synets ønske 1854⁹ om ensartede og større vinduer. Som nævnt må den senmiddelalderlige lukning af nordsidens vinduer (jfr. kalkmalerier) sandsynligvis have medført en udvidelse af en eller flere af lysåbningerne i kirkens modsatte side. Lejlighedsvis ændringer siden hen (1837¹⁷ anføres således nyt vindue i koret) har afstedkommet forskellige former og størrelser, som har ligget til grund for synets ovennævnte ønske om ensartethed.

Tagene er hængt med tegl, bortset fra tårnet, hvis spir er klædt med bly, senest fornyet henholdsvis 1995 og 1976. Den første omtale af tagmaterialer er fra 1618⁸ og anfører oplægning af afblæst bly; 1750¹⁰ var der bly »på sydsiden«. Beskrivelsen 1791¹⁶ angiver de samme materialer som i dag. Overalt er *tagværkerne* af fyrretræ med enkelte tømmerstykker af eg, genanvendt som hanebånd.

Opvarmning besørges af et centralanlæg med fyr i ligkapellet, installeret i 1960'erne. Begyndelsen var en *†*kakkelovn i skibets nordøstre hjørne (jfr. fig. 13), der opstilledes på sognefolkets anmodning 1879.⁹ Efter fornyelser og ændringer indrettedes o. 1930 en kalorifer, samtidig med indlæggelse af elektricitet.

Vindfløjen (fig. 11) såvel som stangen med volutbøjler og kugle er i store træk en gentagelse af den på Katstrup kirke (s. 4710). Udstanset på fanen står B HG d L 1767 for Bodil Hofgaard rfe Lichtenberg (jfr. s. 4769).

†KALKMALERIER

Inden ovennævnte istandsættelse i slutningen af 1890'erne nedhuggedes 1896 kalklag fra hvælv og vægge,²⁰ hvorved fremkom kalkmalerier, der

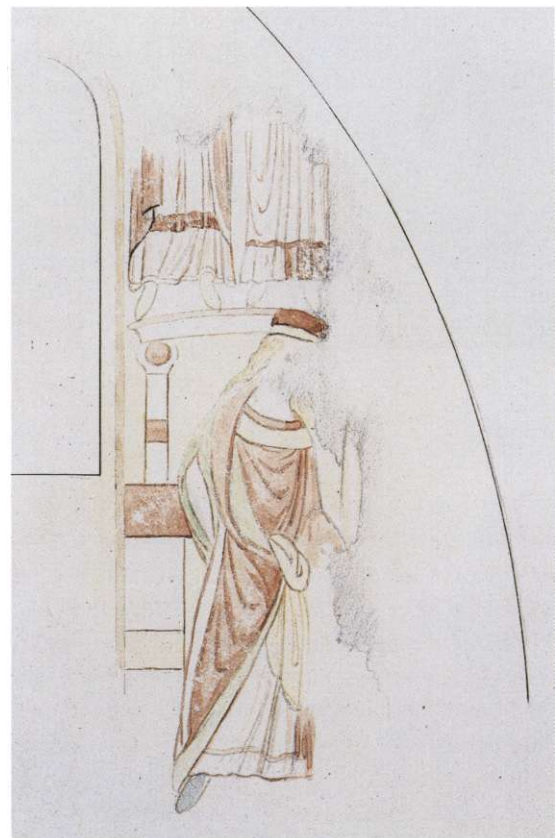

Fig. 14a-b. †Kalkmaleri, formentlig fra 1160'erne. a. På korets nordvæg, tre stående figurer (s. 4779). b. På skibets nordvæg, to stående personer i øverste frise, forneden en stående kvinde(?) (s. 4779). Akvarel af J. Magnus-Petersen 1896. - a-b. †Mural paintings, probably from the 1160s. a. On the north wall of the chancel, three standing figures, b. On the north wall of the nave, two standing figures in the uppermost frieze; below, a standing woman(?). Watercolour by J. Magnus-Petersen, 1896.

samme år blev undersøgt af J. Magnus-Petersen. De ældste var sandsynligvis udført umiddelbart efter kirkens opførelse. Desuden registreredes scener på skibets nordvæg og en ornamental udsmykning på hvælvene, alt fra o. 1500. 1899 nymaledes korhvælv og -bue.

1) Romanske, formentlig 1160'erne, på nordvæggen i kor og skib. I koret sås to friser over hinanden, adskilt af et rødt bånd, begge med rækker af stående figurer i lange klæder. Efter J. Magnus-Petersens akvareller og medfølgende rapport at dømme var de blandt landets ældste og tilsyneladende nært beslægtede med dem i Jelling (Torriild hrd., Vejle a.). På akvarellen (fig. 14a) gengives kun udsmykningens øvre del med rester af tre personer, formentlig apostle, hvis skuldre og hoveder mangler. De har muligvis bare fødder og er tilsyneladende i indbyrdes samtale; personen med en kalk i hænderne kan være Johannes.

Malerierne i skibets østligste fag viste ligeledes to figurfriser over hinanden (fig. 14b). For neden sås en person, vistnok en kvinde, med rød og hvid hovedbeklædning over langt, lyst hår. Hun stod vendt mod øst og bar fodsids dragt, formentlig bestående af kappe, holdt sammen af en krave om skuldrene samt overkjole, der foran lå over hendes højre arm, således at den lyse kjole herunder var synlig; på fødderne små sko. I øvre frise sås nedre del af to stående personer, hvoraf kun deres folderige dragter og spidse sko var synlige. I det midterste fag på samme væg fandtes enkelte fragmenter af en tilsvarende bemaling.²¹

2) (Fig. 15), o. 1500, i skibets to østre hvælv. En dekoration af egnens sædvanlige type, nært beslægtet med bl.a. Ørridslevs (s. 4745). Ribber og buer var bemalet med rødbrunt rankeslyng og flerfarvet kløverbladsfrise samt grålig blomsterranke. På østkappen i begge fag var hhv. et bomærke og en stor passerroset i siksakmønstret ramme (fig. 15), meget lig bl.a. dem i Tønning (s. 4054). Under rosetten sås monogrammer; mod nord Jesumonogram »IHS« og mod syd et uidentificeret, muligvis stifterens.

Foruden ovennævnte romanske malerier registreredes 1896 på skibets nordvæg i de to østre fag

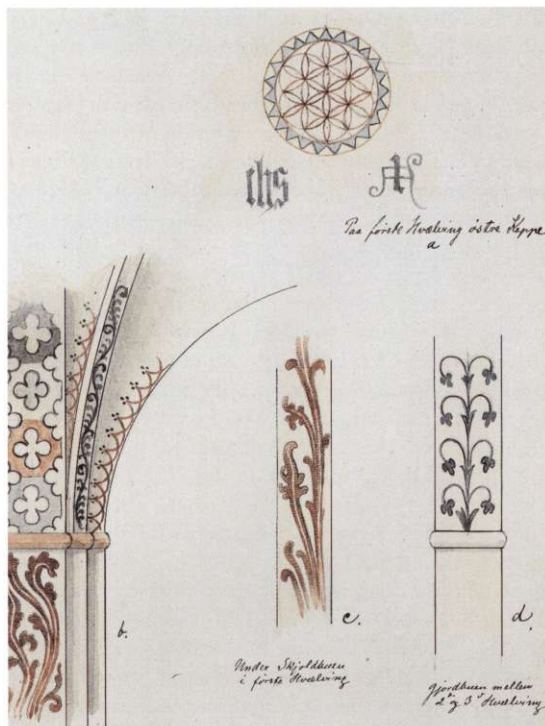

Fig. 15. †Kalkmaleri, o. 1500, i skibets hvælv (s. 4779). Akvarel af J. Magnus-Petersen 1896. - †Mural paintings, c. 1500, on the nave's vaults. Watercolour by J. Magnus-Petersen, 1896.

rester af »tarvlige« malerier, der muligvis var samtidige med hvælvdekorationerne. På et meget løst kalklag sås i østfaget rester af to figurscener, øverst Tornekroningen og herunder Piskningen. Billederne var bedst bevaret på kalken, der dækkede det tilmurede vindue og på væggen vest for dette. I midtfaget en smørkærningsscene, hvor kun den hovedløse krop af en kvinde samt en smørkærne kunne identificeres.

3) 1899 maledes ranker og sparremønstre i rødt og gråt (jfr. fig. 13) i og rundt om korbuen samt på korhvælvets ribber og buer; overkalket 1968.

INVENTAR

Oversigt. Ældst af det forholdsvis righoldige middelalderlige inventar er den romanske døbefont. Fontens kubiske form er enestående her i landet og kan være påvirket af engelsk tradition. Engang i middelalderen kan alterbordet, muret af munkesten, være opført. Helgengraven heri, opdaget 1968, er fremdeles uåb-

net. Et *røgelsekar, formodentlig lybsk arbejde fra 1300ernes begyndelse og nært beslægtet med et i Tåning, har siden 1897 været i NM. På skibets nordvæg hænger et korbuekrucifiks, hvis Kristusfigur, næsten svarende til Thems (s. 4129), og korsets tre endefelter er fra 1400ernes første del. En klokke, dateret 1430, har giverindskrift og tre våbenskjolde, heriblandt Erik af Pommerns danske våben. Efter reformationen anskaffedes o. 1550 nyt alterbordspanel og o. 1600 nye alterstager og en altertavle af katekismustypen. Panelet og tavlen står siden en restaurering 1968 med bemaling i grå nuancer fra 1736, da den blev bekostet af kirkejer Edele Kragh. På tavlen ses de oprindelige indskrifter. Prædikestolen, dateret 1640, er sandsynligvis udført af samme værksted som den i Vitved. Efter en istandsættelse 1970, da tilføjede elementer fra 1875 fjernedes, og manglende dele kopieredes efter Vitveds, står også den i de tidligere grå nuancer, ligeledes fra Edele Kraghs istandsættelse. I døbefonten ligger et nederlandsk fad fra 1600ernes første halvdel, mens den lille fontehimmel, en mindre og mere beskeden udgave af Tyrstings, kan dateres til 1750-75. En $\dagger$ messehaigel af silketaft havde sølvkrucifiks samt årstallet 1772. 1785 betalte kirkeejeren for udbedringer af alterkalken, herunder gravering af kronet dobbeltskjold. Alterskranke og stolestader stammer formentlig fra kirkens hovedistandsættelse i 1850'erne, da altertavlen blev nystafferet og fik nyt maleri i storfeltet. O. 1875 ændredes kirkerummet atter, og tavlen fik igen nyt billede, denne gang udført af N. W. Fjeldskov, der kort efter leverede $\dagger$ arkadebilleder til prædikestolen.

Alterbord, middelalderligt, opmuret af munkesten, nu kun synligt på den pudsede, gråmalede bagside, 165x80 cm, 93 cm højt. Ved en restaurering 1968 opdagedes i bordet en *helgengrav*, dækket af en marmorplade under et lag mørtel; den havde tilsyneladende aldrig været rørt og forblev uåbnet.²²

Alterbordspanel (fig. 16), o. 1550, af fyr, dækker tre af bordets sider, forsiden 100x170 cm, siderne 100x81 cm. Panelets forside har tre rektangulære fyldinger omgivet af smalle profilister, forneden dog skråliste, svarende til *panel fra Nølev, dateret 1520-50 (s. 2448); siderne har hver én fyldning. Ved restaureringen 1968 fremdroges en grålig marmorering, som formentlig kom til 1736 i forbindelse med Edele Kraghs istandsættelse af kirken (jfr. ndf.);¹⁹ i fyldingerne lys grå, på rammeværket mørkere grå, formentlig svarende til beskrivelsen 1796.²³ Bordplade, 1970, af gråmalet fyr.

1836²⁴ maledes panelet af M. Bierring og formodentlig igen 1875 i forbindelse med den nye altertavles anskaffelse (jfr. ndf.). Disse malingslag må være to af de tre, hhv. grågul, lysegrå og grågul, der registreredes 1964 (jfr. fig. 17).

Alterklæde, muligvis fra 1940'erne, af silkefløj med gyldent, latinsk kors. Nu ude af brug.

$\dagger$ *Alterklæder*. 1) 1617 købtes syv alen uldent stof (makej) til alterklæde,⁸ nok det, der 1661 omtales som ganske ubrugeligt.²⁵ 2) 1702 nævnes ét »fuldt af huller«.¹⁰ 3) 1850 anskaffedes ét »overensstemmende med anordningen«,¹⁷ sandsynligvis det klæde med gyldent kors, som ses på fig. 13. 4) O. 1930 blev bordet dækket af udekoreret klæde.

$\dagger$ *Alterskammel*, antagelig til præsten, omtales 1792 og 1836.²³

Altertavler 1) (Fig. 16), o. 1600, af eg, enkelt renæssancearbejde af katekismustypen og beslægtet med, men enklere end Lyngbys (s. 1627).²⁶ Efter restaureringen 1968 står i midtfeltet de oprindelige citater: Fader Vor og Naderordene; på rammeværket en staffing fra 1736.

Tavlen har fodstykke med profileret fodliste, plant postamentfelt og diamantbosseprydede, retkantede fremspring. Det næsten kvadratiske midtfelt, 89x87 cm, indrammes af (nyt) karnistandsnit og flankeres af glatte søjler med »attiske« baser og kapitæler. Bag hver søjle to listeindrammede fyldinger. Gesimsen, hvis kronliste har karnistandsnit, er på begge sider af midtfeltet prydet med udskårne englehoveder; på siderne ellipseformede bosser. Tavlen krones af trekantgavl med dobbelt tandsnitfrise samt topspir med englehoved svarende til gesimsfremspringenes. På midtfeltets bagside står med fordybede tal og bogstaver bl.a.: »H G S 1637, I O S« og »M:Lillelund« (jfr. fig. 18 og s. 4712).

1968 restaureredes midtfeltets oprindelige tekst, som vistnok aldrig havde været overmalet, men 1855 blev dækket af nedennævnte maleri. Bibelcitaterne, med gyldne bogstaver på sort bund, står i to spalter, det første med en blanding af versaler og fraktur, nogle sammenkrivninger og en enkelt forkortelse: »Fader vor du som est i Himmelen Helligt vorde dit navn

Fig. 16. Alterbordspanel, o. 1550 (s. 4780), og altertavle, o. 1600 (s. 4780), begge med bemaling, formentlig fra 1736. H. Wichmann fot. 1997. - Altarfrontal, c. 1550, and altarpiece, c. 1600, both with polychromy probably from 1736.

...« (Matt. 6,9-13).²⁷ Forneden i samme spalte begynder en ny tekst, udelukkende med versaler, men ligeledes med sammenskrivninger og forkortelser: »Wor Herre Ihesvs Christus i den Nat der hand blefforrad tog hand Brødit ...« (1 Kor. 11,23-25). Samtidig afdækkedes på fodstykkets og gesimsens frisefelt indskrifter, ligeledes med gylden skrift på sort bund. På fodstykket et citat med fraktur: »Saa Elskte Gud werden at Hand gaff Sin enborne søn i døden ...« (Joh. 3,16), der gentages på prædikestolen (jfr. ndf.). Citatet på gesimsen har bogstavformer overensstemmende med midtfeltets: »Denne er Min elkelig Søn i huilken mig er Behageligt Hannem skulle i høre Math 3«.

Ved restaureringen afdækkedes på rammeværket en staffing i grå nuancer, udført 1736 ifølge indskrift med sorte versaler på trekant-

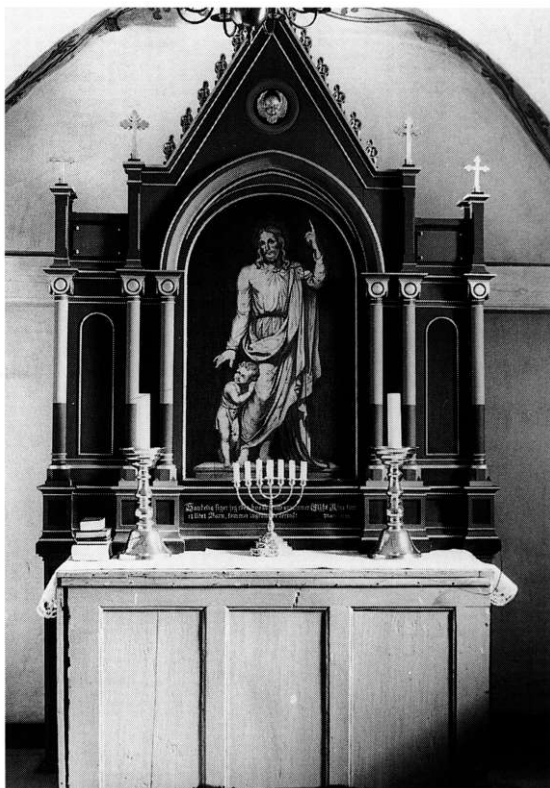

Fig. 17. Tidligere altertavle, opsat 1875, med N. W. Fjeldskovs billede, Kristus velsigner de små (s. 4783). Svenning Elmholdt fot. 1967. - *Former altarpiece, put up in 1875, with N. W. Fjeldskov's painting of Christ blessing the little children which came unto Him.*

Fig. 18. Fordybte indskrifter på bagsiden af altertavlens midtfelt (s. 4780). H. Wichmann fot. 1997. - *Incised inscriptions on the back of the altarpiece's central panel.*

gavlens benhvide bund: »Renoveret af Frue Edele Kragh Sal. Her Baron Kraghs Aar 1736«.

Den nu fjernede overmaling var, sammen med et *maleri*, 89x87 cm, olie på lærred og forestillende »Ecce Homo«, formentlig udført 1855 af T. F. Flensborg, ifølge indskrift med skrift på tavlens bagside.²⁸ Den tornekrønte Kristus, i halvfigur, er fremstillet i trekvartprofil. Hans nøgne overkrop er kun delvis dækket af den røde kappe; karnationen er rødbrunlig, hår og skæg brunt. Mellem de bundne hænder holder han et aflidelsesredskaberne, en træpind (scepter?). Gennem et vindue i baggrundens brunmalede interiør ses et fladt landskab. Maleriet opbevares nu på kirkeloftet, †Indskrifter på fodstykke og frise med citater fra 1 Pet. 2,24 og Joh. 19,5, begge relateret til ovennævnte billede, ses på foto fra o. 1964 (i NM).

Tavlen nævnes tidligst 1702, da den »her og der mangler maling og udstaffering«.¹⁰ 1822 noteredes, at en del stykker var faldet ned.¹⁷ 1836

Fig. 19. Indre, set mod øst. H. Wichmann fot. 1997. - *Interior to the east.*

betalt M. Bierring for at opmale alteret.²⁴ 1875 erstattedes altertavlen af en ny (jfr. ndf.); herefter stod den i tårnrummet, hvor den 1887 nævnes med maleri i midtfeltet. I forbindelse med torglets opstilling 1923 flyttedes den formentlig til skibets vestvæg nord for tårnbuen,²⁹ hvor den hang, indtil den 1968 genopstilledes på sin nuværende plads.

2) 1875 (fig. 17), 1968 erstattet af nr. 1 (jfr. ovf.). Den bestod af en stor, nygotisk ramme med signeret *billede*, 137x83 cm (ekskl.

ramme),³⁰ af billedhugger Niels Waldemar Fjeldskov, København.³¹ Motivet, Kristus vel-signer de små, er i fladsnit på tynd finer og malet som imiteret, indlagt træ. Kristus og det lille barn er gengivet i træets lysebrune farve, mens baggrunden er sort (jfr. tavlen i nabokirken i Lundum). Signaturen, sammenskrevet »VF«, ses nederst i højre side. På bagsiden er med skrivekrift (med blyant) skrevet: »den 17 November 1875«. I feltet under billedet gengives med fraktur citat fra Mark. 10,15. Rammeværket er

Fig. 20. Alterkalk, »forbedret« 1785, sammensat af ældre dele (s. 4784). H. Wichmann fot. 1997. - *Chalice, renovated 1785, and made up of older parts.*

malet i røde, blå og grågrønne nuancer samt forgyldning. Tavlen ligger nu over tårnhvælvet i adskilt stand.

Altersølv. Kalk (fig. 20), bestående af ældre dele, muligvis fra o. 1600, »forbedret« 1785 på foranledning af kirkeejer Frederik Ludvig Christian von Beenfeldt og hustru, Cathrine Elisabeth de Lichtenberg til Serritslevgård. Den 18,5 cm høje kalk har rund, midtdelt, fladtrykt knop med tunger på over- og undersiden, næsten svarende til Fruerings fra o. 1600 (s. 2991); de ottesidede, forholdsvis lange skaftled stammer muligvis fra 1600'erne. Den cirkulære fod med fodplade og det glatte bæger kan være udført ved reparation 1701¹⁰ eller ved renoveringen 1785. Langs mundingsranden dobbeltlinjer, hvorimellem er graveret med skriveskrift: »Tolstrup Kirkes Kalk og Disk Forbedret af«; herunder kronet, dobbelt våbenskjold mellem sammenbundne grene for von Beenfeldt og de Lichtenberg, nederst årstallet »1785«. Under fodens bund er

indprikket med skriveskrift: »Kalken og disken V: 25¼ lod«. 1836 omtales et *†læderfuttel* til kalken.²³ *†Kalk*, tidligst omtalt 1618, da der indkøbtes en *†pose* til at bære kalk og disk i.⁸ 1635 blev den og en *†disk* stjålet af kirketyven(1) Mads Jespersen (jfr. Ørridslev, *†alterklæde* s. 4747).³²

Disk, o. 1863,⁹ udført af Peter Hjort, Horsens (1814-93), 14 cm i tv. På den to cm brede fane et graveret latinsk kors. Under fanen tre stempler (fig. 21): mestermærke, bymærke og lødighedsmærke (Bøje II, 1982, nr. 6253, 6108 og s. 15.³³) *†Diske*. 1) Tidligst omtalt 1618 (jfr. *†kalk*),⁸ ligeledes stjålet 1635. 2) 1701 repareredes en disk,¹⁰ muligvis den, der 1785 blev renoveret sammen med ovennævnte kalk. 1796 omtalt som en »slet disk uden indskrift«. Senest nævnt 1836.²³

Oblatæsker. 1) Udført 1933 af C. M. Cohr, Fredericia. Graveret versalindskrift: »Skænket Tolstrup Kirke af Anders Svendsen, Gjedvedgaard, til Erindring om hans Hustru Valborg Kristine Svendsen, f. Lund. Den 17. Marts 1936, Femogtyveaarsdagen for deres Bryllup.«³⁴ (jfr. vinkande, dåbskande nr. 1 og lysekrone nr. 4). Cylindrisk æske, tv. 9,5 cm, højde 4,5 cm, med graveret cirkelkors på låget. Indskrift under bunden, hvor der, ligesom i låget, er tre stempler: Mestermærke, Københavnsmærke 1933, og guardeinmærke for Jens Sigsgaard (1932-60). 2) 1800'ernes sidste halvdel, af sort porcelæn med forgyldt kors og kanter, 14 cm i tv., 6 cm høj. Fra Bing & Grøndahl. Nu ude af brug.

Vinkande, skænket 1936 af Anders Svendsen, Gedvedgård, sammen med oblatæske (nr. 1), 27 cm høj, og med samme graverede indskrift un-

Fig. 21. Disk, o. 1863, under fanen tre stempler for hhv. mester, Horsens by og lødighed (s. 4784). H. Wichmann fot. 1997. - *Paten, c. 1863, three stamps beneath the banner signify respectively the silversmith, the town of Horsens and the assay mark.*

der bunden (jfr. også dåbskande nr. 1 og lysekrone nr. 4). Udført på Horsens Sølvvarefabrik og svarende til kanden fra 1954 i hovedkirken Kattrup (s. 4715); under bunden mestermærke og lødighedsmærke.

Berettelsessæt, fælles med hovedkirken Kattrup (s. 4715).

Alterstager (fig. 22), o. 1600, beslægtet med Stillings (s. 2963), 45 cm høje. Glat klokkeformet fod, balusterskaft med fladtrykt kugle under pæreformet led omgivet af ringled; bred lyse-skål med blød karnisprofil. Ved overgangen mellem leddene er graveret enten en enkelt- eller dobbeltlinje. Stagerne er tidligst nævnt 1661.²⁰ 1838 udførte blikkenslager S. H. Buhl, Horsens, et par *†bliklys* til stagerne.²⁴ En *syvarmet lysestage*, formentlig fra første halvdel af 1900'erne, 34,5 cm høj, er en såkaldt Titusstage.

†Alterbøger. 1661 nævnes en gammel bibel,²⁵ og 1796 omtales en gammel alterbog uden årstal.²³

**Røgelsekar* (fig. 23), første halvdel af 1300'erne, af bronze, 21,7 cm højt, formentlig lybsk arbejde, nært beslægtet med det i nabokirken Tåning (s. 4608).³⁵ Karrets fod er konisk, og den næsten halvkugleformede skål har kraftig mundingrand med tre øskner. Det tredelte, lige-

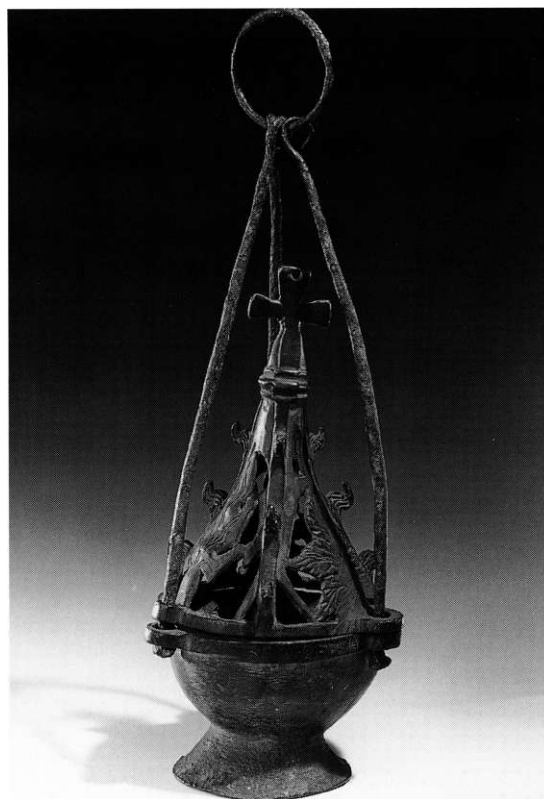

Fig. 23. *Røgelsekar fra første halvdel af 1300'erne, nu i NM (s. 4785). H. Wichmann fot. 1998. - *Censer from the first half of the 14th century, now at NM.

Fig. 22. Alterstager fra o. 1600 (s. 4785). H. Wichmann fot. 1997. - Altar candlesticks, c. 1600.

ledes koniske låg, med øskner hvoraf kun en er oprindelig, har flade ribber med krabber. Karret krones af et forholdsvis stort, fladt Georgskors med ottekantet, nedre korsarm og hul til øsken foroven. Mellem ribberne forskellige gennembrudte blade med graverede årer. I øsknerne sidder bærestænger af jern, samlet foroven i en jernring. Mindre brud på fodens ene side, i lågets nedre kant samt i bladværket. 1836 i kirken²³ og 1897 skænket til NM (inv.nr. D 3719).

Messehagler. 1) Nyere, rød med applikeret vertikalt gyldent bånd på ryg- og forstykke; rødt foer. 2-3) 1996, udført af Gro Sachse, Vævergården i Tulstrup (jfr. Kattrup, s. 4716). Den ene af grøn uld med gyldent kors og kornaks på ryg- og forstykke, den anden af hvid uld med gyldent kors mellem røde tulipaner. Begge har gyldent foer og i nakken et mærke med ind-

Fig. 24. Nederlansk dåbsfad fra 1600rnes første halvdel (s. 4786). H. Wichmann fot. 1997. - *Baptismal dish from the first half of the 17th century, Netherlands workmanship.*

vævet påskrift: »Danish Art Weaving Tulstrup Denmark Handmade Exclusively«. 4) O.1890,⁹ af rødt silkefløj med gyldne kanter og latinsk rygkors, ryggen kun 80 cm høj; hvidt foer. Nu ude af brug.

†*Messehagler*. 1) 1661 nævnes en gammel ubrugelig.²⁵ 1702 noteres, at man ikke havde haft én i 26 år.¹⁰ 2) 1772, af karmoisinrød gros de Tour (tæt, svær silketuft) med sølvkrucifiks og årstal,¹⁰ nævnt sidste gang 1836.²³ 3) En ny anskaffet 1838.¹⁷

Alterskranke, formentlig fra hovedstandsættelsen 1855 og svarende til Kattrups (s. 4716), med slanke, drejede balustre med ringled samt klodser som kapitæl og base; opstillet i rektant med afrundede hjørner. Malet, formentlig 1968, i grå nuancer. †*Alterskranke* nævnes tidligst 1791.¹⁶ O.1828 erstattedes nogle af »træhvirlerne« med en låge.¹⁷

Døbefont (fig. 25), romansk, af lys rødlig, sortnistet granit, ifølge M. Mackeprang (*Døbefonte*, s. 20, 30, 33 og fig. 18) enestående blandt vore middelalderlige døbefonte. Fonten er kubisk, udført som en regulær terning 70x70x70 cm med cirkulær fordybning, 53 cm i tv., 28 cm dyb. Den anses for engelskinspireret og har,

bortset fra dekorationerne, et sidestykke i Lenton i Nottinghamshire. Muligvis er den hugget af samme mester, som nabokirken Ørridslevs (s. 4752). Udsmykningen består udelukkende af rundstave, der foroven og forneden markerer fontens vandrette linjer og på sidefladerne et halvcirkulært felt. Ved det nordvestre hjørne er en del af øverste kant hugget væk.

Fonten nævnes tidligst 1702¹⁰ og ønskedes afrenset o. 1889;⁹ dog ses fremdeles små rester af hvidlig og grå bemaling.³⁶ Nu ved korbuens nordre vange.

Dåbsfad (fig. 24), 1600rnes første halvdel, nederlandsk arbejde i drevet og graveret messing, tv. 51 cm, ti cm bred fane og seks cm dybt. På fanen en bølget ranke med vinblade og drueklaser, langs inderkanten en bueranke med punslet treblad. I bundfeltet er gengivet Isaks ofring. Abraham ses med højt løftet sværd og omgivet af store bladornamenter; Isak knæler på det utændte offerbål, mens ildpotten står ved siden af. Foroven ses englen i skyerne, og bag faderen vædderen, der ofredes i sønnens sted.

Rimeligvis anskaffet efter 1702, da fonten var uden bækken og vandfad,¹⁰ men før 1791, da et messingfad nævnes.¹⁶ 1829 havde fadet behov for reparation,¹⁷ muligvis den lodning, der ses under bunden.

Dåbskander. 1) Skænket 1953, afsølv, udført af Valdemar Aage Lind, Horsens for C. M. Cohr,

Fig. 25. Romansk døbefont af granit (s. 4786). H. Wichmann fot. 1997. - *Romanesque font of granite.*

Fig. 26. Fontehimmel fra 1750-75 (s. 4787). H. Wichmann fot. 1997. - *Font canopy from 1750-75.*

Fredericia, 27 cm høj, svarende til Kattrups (s. 4718). På korpus er graveret et Jesumonogram; under bunden med skriveskrift: »Skænket Tolstrup Kirke af Anders Svendsen Lol. Gedvedgaard 17-3-1953« samt Københavnsmærke, mester- og firmastempel (jfr. oblatæske nr. 1, vindkande og lysekroner nr. 4). 2) (Jfr. fig. 19), købt o. 1867,⁹ af tin, svarende til Vedslets (s. 4688), pæreformet med højt optrukket hank og hvælvet låg, 28 cm høj inkl. lågets oprejste kors. Nu ude af brug.

†*Dåbskande*, købt 1836, afmalet blik, udført af blikkenslager S. H. Buhl, Horsens.²⁴

Fontehimmel (fig. 26), 1750-75, af malet træ, svarende til, men enklere og mindre komplet end Tyrstings (s. 3978), 66 cm høj, 51 cm i tv. Den cirkulære himmel består kun af »kronringens« nederste, bosseprydende del. Herfra rejser sig tre akantusformede bøjler (oprindeligt fire), der foroven samles i kogleformet ophængningsled. I den fjerde bøjles sted er placeret et lavt blomsterspir, der antagelig, sammen med tre andre (nu forsvundne), har stået mellem bøjlerne. Den flade underside har reliefskåret strålekranz med skyformationer. Undersiden er blå

med forgyldt relief; bøjler, spir og bosser er ligeledes forgyldte, sidstnævnte indrammet af røde lister. Himlen er tidligst omtalt 1791 som et fint udarbejdet dæksel.²³ Ophængt på korbuens nordre vange.

Korbuekrucifiks (fig. 27), fra 1400ernes begyndelse, Kristusfigur, af eg, med senere tilsatte arme og næsten svarende til Themis (s. 4129); yngre kors, af fyr, med tre ældre, reliefskårne endefelter, af eg, formentlig samtidige med Kristusfiguren, det fjerde tilføjet 1967. Den 86 cm høje figur har smalt hoved, der hælder mod højre skulder. Tornekronen sidder tæt mod det glatte hår, der som tynde rørformede lokker falder ned foran højre skulder og ligger på den venstre. Lidt af venstre øreflip ses. De hvælvede øjne er åbne og ansigtstrækkene, næseryg og -fløje, de høje kindben, kraftige læber og det korte kløftede fuldskæg med fremhævet overskæg, er skarpskårne. Kroppen har kraftigt markerede ribben og et sår i højre side. Navlen er ringformet og det korte lændeklæde lavtsid-

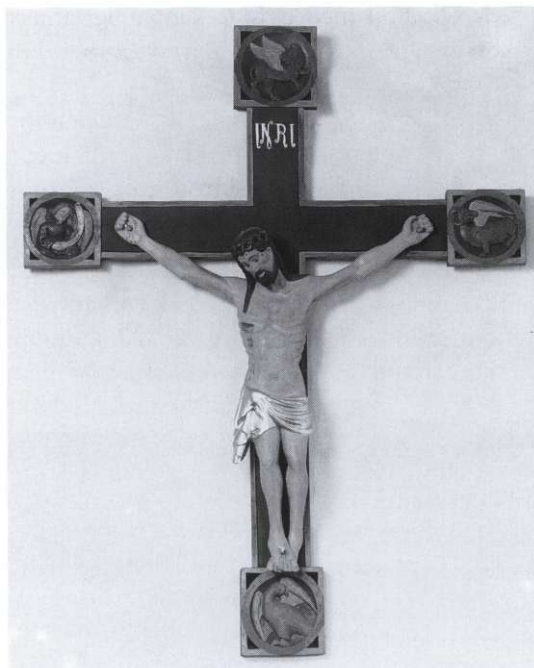

Fig. 27. Korbuekrucifiks fra 1400rens begyndelse med sekundært tilsatte arme og nyere kors med ældre endefelter (s. 4787). H. Wichmann fot. 1997. - *Chancel arch crucifix from the beginning of the 15th century with secondary arms and a more recent cross with older terminals.*

dende med tværfolder og nedhængende snip i højre side. Benene er let adskilte og ret summarisk udført, højre fod lagt over venstre og fæstnet med en (drejet, sekundær) trænagle. Ved restaurering 1967 reduceredes korstræts højde og endefelternes evangelistsymboler placeredes vilkårligt med den nyskårne Markusløve øverst på korsstammen. Samtidig opmaledes krucifikset: Kristus med rødlig karnation og blod ned ad panden og fra sårene, brunt hår og skæg, grøn tornekrone samt forgyldt lændeklæde, formentlig udført overensstemmende med underliggende, muligvis oprindelige lag, iagttaget 1964. Korstræet står i mørk olivengrøn med lysere kanter, endefelterne i rødt, benhvidt, brunt og blå. 1836 malede ovf. omtalte H. Bierring korset.²⁴ 1964 havde Kristus forgyldt zinkglorie, og korstræet var bejdset.

1796 stod krucifikset over »briksdøren«,²³ ligeledes 1854, da synet ønskede »den unødvendige og vansirende tværbjælke under krucifikset over kordøren« fjernet og krucifikset løftet højere op.³⁷ 1887 hang det over korbuen, men formentlig i 1890'erne flyttedes det til sin nuværende plads på skibets nordvæg.

†Korgitter, omtalt 1796, da krucifikset var bragt over »briksdøren« (jfr. ovf.).

Prædikestol (fig. 29), med reliefskåret årstal 1640 (fig. 28), af eg, i landlig renæssancestil og fra samme værksted som den et år ældre stol i Vitved (s. 3034). Stolen, der har fire fag, har dybtliggende storfelter med pålagte arkader, hvis omløbende rammer smykkes af dukatmønstre, kun afbrudt aftoskanske kapitæler og mærker efter de nu manglende slutsten; i sviklerne

Fig. 28. Prædikestolens bærebjælke med indskrift (s. 4788), jfr. fig. 29. H. Wichmann fot. 1997. - *The pulpit's supporting beam with inscription, cf. fig. 29.*

flade bosser. De kraftigt fremspringende, hjørneknækkede rammestykker er prydet med fladsnitsranker, mens de foranstående, kanneleerede søjler 1970 er kopieret efter dem i Vitved. Både gesimsen og postamentet har retvinklede, glatte hjørnefremspring, bortset fra postamentets sydligste, der har blomsterornament i relief. Modsat Vitveds stol er det kun gesimsens kvartrunde led, som er prydet med fladsnit, mens begge motiver forefindes: treblad, indskrevet i cirkel, og pærestav; postamentets kvartrunde led er glat. I gesimsens frisefelter er groftskårne guirlander ophængt i ringe, mens der tilsvarende i postamentet ses en reliefskåret indskrift med versaler, næsten identisk med Vitveds: »Saa ellste Gvd verden at hand gafs in enbaarnne søn i døden anno 1640« (Joh. 3,16). Den ene ende af stolens bærebjælke er indmuret i væggen, hvorved dele af indskriften med fordybede, delvis sammenskrevne versaler »Tames Andersen oc lens (lensen) i Tolstrvp den tid kierke verger(r)«,³⁸ er gået tabt (fig. 28).

1970 gennemgik stolen en restaurering, hvorved dele, der var tilføjet o. 1875,³⁹ fjernedes, bl.a. søjler med Kristusmonogrammet XP og evangelistfigurer efter Thorvaldsen,⁴⁰ udført af N. W. Fjeldskov,⁴¹ foruden fladtrykte hængeskulpturer. Samtidig afdækkedes stolens bemaling ned til næstældste lag, der stod i stengrå og benhvide nuancer, sandsynligvis malet 1736 (jfr. altertavle nr. 1). Det formentlig oprindelige opgangspanel med glatte fyldinger og tungekant på øvre liste samt kanneleret stolpe blev ved samme lejlighed, da stolen placeredes lidt lavere end tidligere, indsat på formodet tidligere plads. Indtil da havde håndlisten og nogle flade, udskårne balustre,⁴² nok fra o. 1875, været placeret oven på panelet.

Stolen nævnes tidligst 1702, da »adskillige billeder« var nedfaldne, og maling og staffing manglede.¹⁰ 1791 var stol og opgang ganske gode og bekvemme.¹⁶ 1796 omtales den som sortmalet,²³ antagelig den nu afdækkede bemaling. Ved 1800'ernes begyndelse var stolen »gamme og skrøbelig«,⁴³ og 1836 blev den og opgangen malet af M. Bierring,²⁴ †Prædikestol, omtalt 1617, da en trappe hertil udførtes.⁸

Fig. 29. Prædikestol fra 1640 med samtidig(?) opgang, bemaling formentlig fra 1736 (s. 4788). H. Wichmann fot. 1997. - Pulpit from 1640 possibly with contemporary stair, polychromy presumably dating from 1736.

Stolestader, formentlig o. 1855,¹⁷ sæder og ryglæn ændret o. 1921.⁴⁴ De plane gavle har tunget topstykke over karnisformet skulderparti. Ved restaureringen 1899 fjernedes lågerne (jfr. fig. 13). O. 1970 blev stolene malet i overensstemmelse med altertavle og -bord, i gråt og benhvidt med lidt rødbrunt.²² Oprindeligt havde stolene formentlig en »oliemalet egetræsfarve«,¹⁷ der 1899 overmaledes med kulører, harmonerende med loftets dekorering.⁴⁴

†*Stolestader*. 1617 er regnskabsført udgifter til »14 nye skamler i kirken« samt »nogen nye opstander«,⁸ formentlig åbne bænke uden rygstød. Året efter betaltes en snedker fra Gedved mølle for seks nye stole »i altergulfuet« (koret) og tre nye skamler i tårnet foruden nogle flere opstandere. 1796 omtales otte stole i koret.²³ 1791¹⁶ og 1803¹⁰ beskrives kirkens stole som ganske gode, men åbne, med bænke og rækværk, sidstnævnte

kun på mandssiden. Sammen med det øvrige inventar blev de 1836 malet »udvendig«.¹⁷

†*Knagerække*. Spor på tårnrummets sydvæg tyder på, at der har været en liste til knager.

†*Skriftestol* og †*degnestol* (jfr. fig. 13), formentlig fra 1600'erne, to ens tresidige, lukkede stole i korets vestre hjørner, 1952 omtalt som skabe,⁴⁴ med glat fyldning forneden og gardiner foroven. Stolene nævnes tidligst 1702, da de begge var brøstfældige. 1753 klagedes over, at skriftestolen var temmelig snæver til to personer.¹⁰ 1796 blev begge beskrevet som umalede,²⁴ og 1836 maledes de af M. Bierring.¹⁶ Omtalt i kilderne sidste gang 1854,¹⁷ fjernet o. 1952.⁴⁵

Stol til præsten, 1900'ernes første tredjedel, af mørkbejdset fyr og eg, med sort læder på sæde og i ryg. Ryggen er spidsbuet med top og sidekrabber, flankeret af dråbeformede spir og drejede søjler; de forreste ben ligeledes drejede.

12 *bænke*, formentlig fra o. 1921,⁴⁴ af forskellig længde, gråmalede. To af dem står i våbenhuset, to i hhv. skib og tårnrum, mens de resterende otte ligger på loftet. †*Bænke*. 1615 betales for bænke i våbenhuset;⁸ 1836 var der to i koret,²³ og året efter fremstillede tømrer Jens Pedersen to nye.²⁴

†*Skab* til kirkevinen omtales tidligst 1847¹⁷ og kan være identisk med førnævnte lille skab i korets sydvæg, fjernet 1874 (jfr. s. 4774).⁹

Pengeblok (fig. 30), anskaffet 1871,⁹ af lakeret jern, 84 cm høj. Den har firkantet fod, profileret baluster med vaseformet øvre led og firkantet bøsse med rundstave i hjørnerne samt penge-slids i lågets cirkulære fordybning; oprindelig til tre hængelåse. Vest for indgangsdøren.

Pengebøsse, 1800rnes slutning, af gråmalet blik, 20 cm høj, 7 cm dyb. Den firkantede bøsse har låg med stor pengetragt; hængelås på den ene kortside. Nu ude af brug.

†*Pengeblok*, af træ, omtalt 1796.²³ Den kan have erstattet en †*pengetavle*, nævnt 1702.¹⁰ 1796

Fig. 30. Pengeblok af jern, anskaffet 1871 (s. 4790). H. Wichmann fot. 1997. - *Alms post of iron acquired in 1871.*

fandtes også en †*klingpung*, af rødt fløjlsplys, nævnt sidste gang 1836.²³

Dørfloje. 1) (Fig. 40), 1616, til våbenhuset,⁸ af eg, bestående af fem svære, lodrette planker med smedede gangjern og håndgreb på ydersiden; udvendig brunbejdset, indvendig lysegrå. 2) 1830, fløjdør mellem våbenhus og skib, lysegrå (jfr. fig. 5). Opsattes inden for den tidligere †*dørfloj* (jfr. s. 4773), der fjernedes 1847.¹⁷

†*Pulpitur* (jfr. fig. 3), tidligst nævnt 1791.¹⁶ 1836 blev det malet og fik »et pyndteligt udseende«, men 1847 påtaltets dets brøstfældighed.¹⁷ Det blev taget ned efter 1921, da der klagedes over kneben plads, og over at der var så mørkt, at man ikke kunne læse uden lys.⁴⁴

Orgel (fig. 41), 1968, af standardtype »Ishøj«, med seks stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Gedakt 8', Principal 4', Rørfloj 4', Oktav 2', Spidsfloj 1'. Pedal: Subbas 16'. Facaden er malet i lysegrå nuancer, svarende til stoleværket. I skibets nordvestre hjørne, foran kvindedøren. †*Harmonium*, anskaffet o. 1914; opstillet på †pulpituret i skibets vestende.⁴⁶

†*Orgel*, o. 1923,⁴⁴ med fem stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen.⁴⁷ Pneumatisk aktion og vindladesystem. Orglet stod opstillet i to afdelinger og havde prospektpiber af sølvbronzeret zink.⁴⁸ I tårnrummet.

Salmenummertavler. 1-2) 1950, to ens, til skydetal, udført af tømrer Hagensen,⁴⁴ formentlig som forenklet kopi af en ældre tavle. Malet i to grå nuancer med gylden indskrift på sort bund; på hhv. triumf- og sydvæg. 3) O.1970,²² afsortmalet finér til at skrive på med kridt, med trekantafslutning foroven. På korets nordvæg, benyttes ved bryllupper.

†*Salmenummertavle*, formentlig fra 1800rnes slutning, med udsavet kronliste (jfr. fig. 13), svarende til dem i Katstrup (s. 4723).

Lysekroner.⁴⁶ 1-2) O.1910, to ens, af messing, »skønvirkestil«, formentlig af samme fabrikat som den i Yding (s. 4536), men enklere, med seks flade arme, hver til to lys. Skaftet består af fire midtdelte kugleled samt en større hængeskugle. Kronerne, der er anskaffet for indsam-

Fig. 31. Indre, set mod vest. H. Wichmann fot. 1997. - *Interior to the west.*

lede midler, hænger nu hhv. vestligt i skibet og i tårnrummet. 3) Skænket 1931 af Julius Svejstrup, Gedved Østergård. Ifølge stempel støbt af gørtler H. P. Iversen, Hjørring. Fri kopi af barokkrone, afmessing, med 2x6 arme; på hænggekuglen graveret med skriveskrift: »Anno 1931«. Østligst i skibet. 4) Skænket før 1964, af Anders Svendsen, Gedvedgård (jfr. oblatæske nr. 1, vinkande og dåbskande nr. 1). Barokkopi, af patineret messing og med otte arme, hver med lille basunblæsende engel. I koret.

†*Lighbåre*, fremstillet 1616,⁸ stod 1791¹⁶ i våbenhuset og er omtalt sidste gang 1836.²³

Klokke (fig. 32a), 1430, ifølge F. Uldall med stor sandsynlighed støbt af Niels Eskildsøn, formentlig fra Stralsund.⁴⁹ Den er 83,5 cm i tv., 92 cm høj, og har hanke med skægget mands-hoved svarende til samme mesters klokke i det nærliggende Tyrsted (Hatting hrd., Vejle a.). Om halsen to skriftbånd mellem parvise, spinkle lister; det øvre bånd med små, det nedre

med større reliefminuskler: » • help maria ecl(es)ie tholstorp • nicholaus eskilii ep(iscopus) ulricus p(res)b(yte)r petrus • anno d(omi)ni m cccc xxx • « (Hjælp, Maria i Tolstrup kirke.⁵⁰ Niels Eskildsøn, Biskop Ulrik,⁵¹ sognepræst Peter. I det Herrens år 1430.) Mellem hvert ord skilletegn, heraf fire større som hhv. roset, aftryk af medaljon og to våbenskjolde i lavt relief. Medaljonen (fig. 32b), 4 cm i tv., med billede af Kristus på korset, er placeret i øverste bånd foran teksten. Gengivelsen, hvis udformning er fra 1300'erne, svarer til den på klokken i Tyrsted. Det ene våbenskjold (fig. 32b), 4 cm højt og 3,6 cm bredt, står foran »anno«. Heri ses et pilejern, som F. Uldall antog for at være Stralsunds byvåben, men det har dog nok snarere tilhørt en dansk adelsfamilie, hvoraf flere førte et pilejern i deres våben.⁵² Det andet skjold (fig. 33), kun 2,9 cm højt og 2,4 cm bredt, placeret lige efter årstallet, har ikke kunnet identificeres. Det er vertikalt delt og er derudover på heraldisk højre side

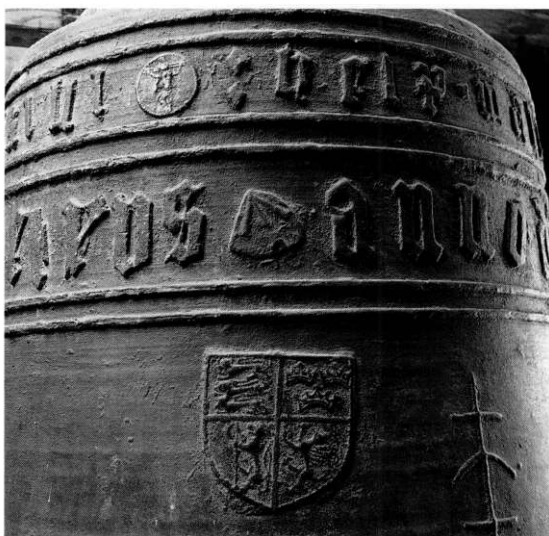
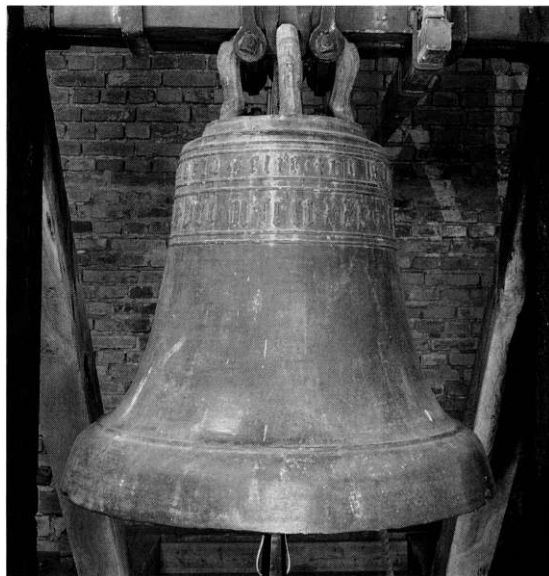

Fig. 32a-b. a. Klokke fra 1430, støbt af Niels Eskildsøn? (s. 4791). b. Latinsk indskrift, medalje, våbenskjold og Erik af Pommerns våben samt støberens bomærke (s. 4792). H. Wichmann fot. 1997 - a. *Bell from 1430, cast by Niels Eskildsen? b. Latin inscription, medallion, coat of arms and arms of Erik of Pomerania, and the mark of the bellfounder.*

delt horisontalt. Venstre side ser ud til at gengive et halvt, kronet oksehoved.⁵³ På klokkelegemets ene side ses et sidste våbenskjold (fig. 32b), 8,3 cm højt og bredt, med det danske vå-

ben, som det var på Erik af Pommerns tid med de danske leoparder(?), de svenske kroner, den norske løve og den pommerske grif. Til højre herfor ses støberens bomærke (fig. 32b), svarende til mærket på samme mesters klokke i Ailing (s. 3671).

Klokken nævnes tidligst 1614;⁸ 1791 oplyses, at den blev ringet nede fra kirken.¹⁶ 1971 ophængtes den af Boas Nielsen, Thubalka, i ny slyngbom, men 1996 registreredes i toppladen en revne, som næppe kan repareres; klokken vil derfor blive nedtaget og placeres ved siden af klokkestolen, når en ny malmklokke leveres fra støberiet Pierre Paccard i Sevriér.

Mellem 1810 og -20 noterede synet skrøbeligheder ved klokkeophænget,¹¹ der forbedredes 1821.¹⁷ 1837 ønskedes en ny aksel.²⁴

Klokkestol, ældre, af eg, indrettet til én klokke. Stolens to hovedstolper er begge støttet af skræstivere, som er tappet ned i bjælkerne.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 34), o. 1610, over »erlig mad[!] lens Søren[sen] so[m] bode [i Taal]strvp oc døde [den 8] maii [a]no 1610 [med] sin k hvstr[v] B[ar]b[ræ]...sses som døde [i Taalstrvp aar 1590]«. Afsluttende citat fra Paulus' brev til Filipperne (1,21).³⁸

Fig. 33. Detalje med våbenskjold fra klokke 1430, jfr. fig. 32a (s. 4791). H. Wichmann fot. 1997. - *Detail of the coat of arms on the bell, cf. fig. 32a.*

Fig. 34. Gravsten nr. 1, o. 1610, over Jens Sørensen og hustru (s. 4792). Henrik Wichmann fot. 1998. - Tombstone no. 1, c. 1610, of Jens Sørensen and his wife.

Stenen, der er af meget finkornet, grå granit, ca. 143x92x16 cm, er dels brudt i tre stykker, dels mangler der muligvis noget af det øverste, og i hvert fald er mindre partier mellem brudene forsvundet. Stærkt nedslidt indskrift med fordybede, skrå versaler strækker sig over 12 linier, hvoraf de sidste er skrevet med mindre typer. Den udfylder fladen inden for en glat, ni cm bred ramme, der angives med indhugget linie og i de fire hjørner afbrydes af en cirkel, udfyldt med en plan, syvbladet roset. Placeret i døråbningen mellem våbenhus og tårn.

2) (Fig. 35), o. 1792, over »Truels Bærteisen Deres Kongl: maiests Justice=Raad og Kirke Inspecteur«, *1709, †1792, og hustru Ellen Mar-

grete Bærteisen, *1711, †1787, »Deres ægteskab bragte Værden Een Søn og Trende Døttre«. ⁵⁴

Den velbeholdne sten er af rød ølandskalk, ca. 179x124x15 cm, og kan tilskrives billedhuggeren Jens Hiernøes værksted i Horsens. Indskrift med fordybet kursiv, navne med store skøn-skriftsbogstaver, på T-formet felt; herover et relief af den opstandne Frelser med sejrspanen i skybræmme, med en vase eller urne på hver side. Det svagt fremspringende, tavlelignende felt flankeres med nedhængende bånd, hvori er ophængt en række genstande eller symboler, der bl.a. peger hen på døden: Merkurstav, vægt, korslagte knogler, timeglas og le, anker samt bog og fjerpen. Nederst i midten firbladrosen inden for laurbærkrans, hvorover er lagt olivengren til den ene side, palmeløv til den anden. Alt inden for en smal, glat ramme.

I skema og elementer er stenen, af den såkaldte Louis-seize-type, nært beslægtet med

Fig. 35. Gravsten nr. 2, o. 1792, over kirkeinspektør ved de jyske rytterdistrikter Troels Bertelsen og hustru Ellen Margrete (s. 4793). Henrik Wichmann fot. 1998. - Tombstone no. 2, c. 1792, of Troels Bertelsen, district inspector of churches, and his wife Ellen Margrete.

Fig. 36. Støbejernskors over Mette Kirstine Secher, †1834. Fremstillet på Stallknechts jernstøberi i Horsens (s. 4795). Henrik Wichmann fot. 1998. - *Cast-iron cross for Mette Kirstine Secher, †1834. From Stallknecht's iron foundry, Horsens.*

bl.a. sten i Sdr. Galten (s. 2116) og Randlev (s. 2486), men navnlig med en fra Fruering, der nu ligger i Rathlousdals have (s. 3003), samt et par stykker ved Klosterkirken i Horsens. Opstillet ved nordre væg i våbenhuset, vest for døren.

To *kranse* (jfr. fig. 38), 1800rnes sidste halvdel, utvivlsomt anvendt som dekoration ved begravelser, ca. 65x55 cm, begge med ovalt midtfelt, med henholdsvis støbt krucifiks og kors, omgivet af åbne kranse af omviklet tråd og blomster, den ene krans suppleret med nedhæng og bånd. Placeret i kasser, af henholdsvis træ og metal, med glaslåg (det ene ødelagt) og nu henlagt på loftet.

*Kirkegårdsmonumenter.*⁵⁵¹) Såkaldt bondegravsten, 1800rnes første halvdel, over Hans Jacobsen, * 1769 (eller 1760) i Hansted, †....., og efterlevende hustru Laurine(?) Hansdatter.

Af grovkornet, brunlig granit, svagt trapezformet, 164x57-53x18 cm. Inden for en indristet

rammelinie er der i hvert af de øvre hjørner en kvartcirkel, der tredeles med to radier; i midten Jesumonogram i cirkel. Den næsten ulæselige indskrift, der står med indristede, grove versaler, strækker sig over 23 linier og udfylder fladen. På kirkegårdens nordre del.

*2-3) (Fig. 37), 1790erne, over anonyme børn. To af de såkaldte *gravtræer*⁵⁶, af granit, hvis indskrifter næsten er slidt væk. På den ene læses »*1789 og død 1791«. Grålig, trapezformet, næsten trekvartrund stamme hvilende på en 5,5 cm høj, svagt skråkantet sokkel med flad underside, 71x23-19cm; i den beskadigede, plane hovedende er højden 23,5 cm. Indskriften står på tværs med indristede versaler i ovalt felt.

Den anden er rødlig, trapezformet og nu 66 cm lang med største bredde 26 cm, fodendens bredde på soklen er 25 cm; stenens højde aftager fra 20 cm til 14. Den kun delvis bevarede sokkel er syv cm høj. På den beskadigede, skrå hovedende en fremspringende, rund form uden detaljer, på den plane, lodrette fodende en mindre,

Fig. 37. *Gravtræer af granit, fra 1790erne, over ukendte børn (s. 4794). H. Wichmann fot. 1998. - **Tomb trees of granite from the 1790s to unknown children.*

tilsvarende. Afindskriften med indristede versaler læses kun »1797[?]«, inden for en ramme, der foroven er afrundet med oprulninger og forneden føres i ret linie tværs over stenen.

Begge nu placeret som afvisersten i indkørslen til Tolstrupgård, sydvest for kirken.

Støbejernskors (fig. 36), o. 1834, over Mette Kirstine Secher, *1804 i Farre, †26. dec. 1834 i Tolstrup, »levede et lykkeligt ægteskab 9 aar

med I.I.Vinther«. Indskrift med reliefantikva, navnet og en afsluttende sentens med versaler. Det 144 cm høje (inkl. bladsmykket sokkel) kors⁵⁷ har tredelte afslutninger, hvis spidse blade hver er dekoreret med en palmet, udgående fra roset i midten. Foroven er stammen smykket med håndtryk, forneden med anker. På fodstykket »Stallknecht Horsens«. Glat bagside. På gravsted nær søndre låge.

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Synsprot. 1912-54. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Gammel Skanderborg amt i almindelighed s. 2874 samt forkortelser s. 2874. Fagordbog s. 15.

NM: Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1887, s. 240-43. - Indberetninger ved E. Tang Kristensen 1883-84 (indskrifter), J. Magnus-Petersen 1896 (kalkmalerier, inventar), Martin Kristensen 1896 (bygning), S. Elmholt 1964 (inventar), R. Smalley 1968 (kalkmalerier), N. F. Willesen 1968 (helgengrav).

Notebøger: C. G. Schultz LXXXV, 1.

Tegninger og opmålinger. *NM*: Kalkmalerier og font ved J. Magnus-Petersen 1896. Font ved I. C. Hansen 1902.

Kgl. bygningsinsp. Århus: Korrespondance og tegninger siden 1921.

Horsens museum: Korrespondance og tegninger fra H. Estrups tegnestuearkiv, udført i forbindelse med hovedstandsættelsen i 1890'erne, bl.a. beskrivelse af bygningen.

Litteratur: MeddÅrhSt. 1970, s. 99-101 (restauring), 1972, s. 54 (omhængning af klokke), 1995, s. 168 (teglage). Erling Hansen: Tolstrup kirke, Gedved 1978, Landskabskontoret i Vejle amt: Kirkernes omgivelser, 1989, s. 54.

Historisk indledning ved Lars Bisgaard, beskrivelse af kirkegård, bygning og gravminder ved Kjeld de Fine Licht, kalkmalerier og inventar ved Sissel F. Plathe samt orgel ved Ole Olesen. Engelsk oversættelse ved Jean Olsen. Redaktionen afsluttet 1998.

¹ ÆldDaArkReg. II, 136.

² DaMag. 4. rk. II, 40. Jord i kirkens besiddelse omtales i ÆldDaArkReg. II, 135 og 137.

³ RA. DaKanc. Registerbøger på tiender i Fyns, Århus, Ribe og Viborg stifter til bortfæstelse.

⁴ 12. dec. 1592 fik Jens Frandsen på det lokale Tammestrup livstidsbrev på kirketietinden (KancBrevb.). Ovennævnte registerbøger (note 3) viser, at kongetietinden 1572 var givet til Folmer Rosenkrantz til Stensballegård i Vær sogn. KancBrevb. viser, at herefter var den mere eller mindre permanent tillagt sognepræsteembedet i Horsens, 16. nov. 1578, 24. nov. 1595 og 14. marts 1609.

⁵ Kronens Skøder 30. sept.

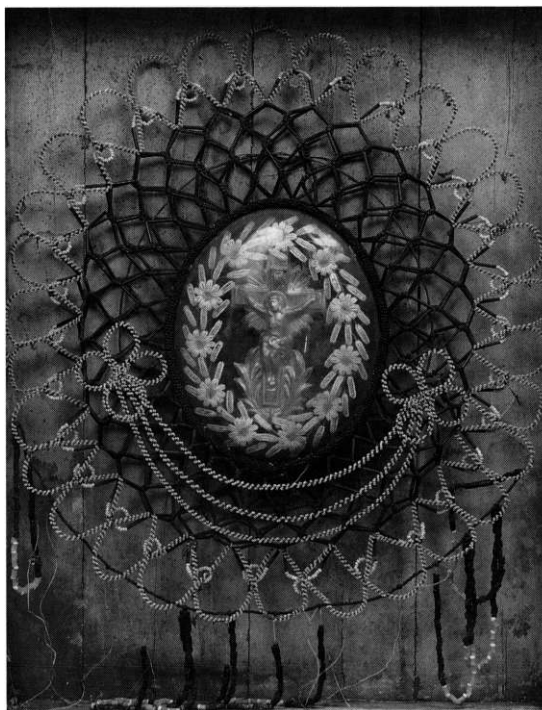

Fig. 38. Krans til udsmykning (s. 4794). Henrik Wichmann fot. 1998. - *Wreath for use as ornament at funeral services.*

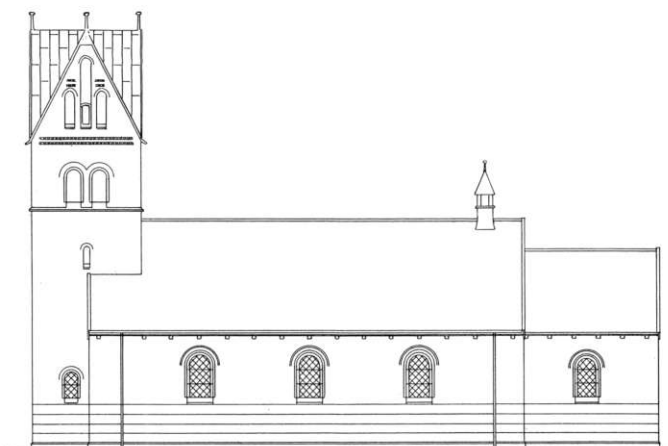

Fig. 39. Hector Estrup: Forslag til kirke i Gedved 1897. Sydfacade 1:300 (s. 4777). Horsens museum. - *Proposal for a new church in the neighbouring village of Gedved, not executed.*

⁶ RA. DaKanc. 6 års kirkeresk... 1620. Der menes utvivlsomt Christian IV.s såkaldte lille reces, Danske Kirkelove. III, 45, jfr. II, 426.

⁷ KirkehistSaml. 3. rk. II, 209. Iflg. KancBrevb. anmodede sognepræsten, provst Ove Andersen 16. april 1587 kongen om, at en af hans sønner måtte overtage tresognspastoratet, som han da kan formodes at have haft en årrække. Formentlig er ordningen ældre end reformationen.

⁸ RA. DaKanc. 6 års kirkeresk... 1620.

⁹ LAVib. Provsteark. Voer-Nim hrd. Synsprot. 1855-1938 (C34. 3-4).

¹⁰ LAVib. Århus bispeark. Kirkesyn 1700-1803 (C3. 1166-76).

¹¹ Jfr. note 17 og 23.

¹² Abrahamsen: Orientering, s. 57: 0,1°.

¹³ Beskrivelsen støtter sig mere på Hector Estrups notater end på Martin Kristensens indb.

¹⁴ Mackeprang: Granitportaler, s. 8.

¹⁵ NNU rapport nr. 4, 1997. Den som fig. 12 afbildede ramme har inv.nr. D 4088.

¹⁶ LAVib. Provsteark. Voer hrd.s provsti 1780-1812. Indk. breve (C30D. 7).

¹⁷ LAVib. Provsteark. Århus amts sdr. provsti. Synsprot. 1817-54 (C30I. 2).

¹⁸ RA. DaKanc. Koncepter og indlæg til sj. reg. 1699-1771. 1701 nr. 73 (D19).

¹⁹ LAVib. Århus bispearkiv. Korrespond. 1566-1845. Voer hrd. (C3. 684).

²⁰ LAVib. Bygn.insp. Århus. Forsk, kirker ca. 1850-1905 (B239. 125).

²¹ Iflg. J. Magnus-Petersen var der rester af pragtfulde farver, en klar ultramarinblå og en lysegrøn. Hans akvareller viser derudover jordfarver i rødbrune og gule nuancer.

²² MeddÅrhSt. 1970, s. 100f.

²³ LAVib. Godsark. Stensballegård. Forsk. (G354. 29).

²⁴ LAVib. Godsark. Serridslevgård. Rgsk. 1834-39 (G356. 2).

²⁵ LAVib. Århus bispeark. Voer herredsbog 1661 (C3. 1102).

²⁶ Jfr. C. A. Jensen: Snedkere s. 5 og Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i de sydvestjyske kirker i reformationens århundrede, i Tro og bilde i Norden i Reformationens århundre, Oslo 1991, s. 223-252, især s. 246f.

Også tavlen i Gjærn (s. 3329) har i storstykkets opbygning og detaljer mange ligheder med denne.

²⁷ Teksten er sandsynligvis hentet fra Christian III.s eller Frederik II.s bibel fra hhv. 1550 og 1589, men ingen af citaterne er ord- eller bogstavrette.

²⁸ Derudover er flere gange skrevet 1866. Jfr. note 17. Ved synet året forinden havde man ønsket altertavlen malet og indskrifterne fornyet.

²⁹ På storfeltets bagside er årstallet 1922 skrevet flere gange med blyant.

³⁰ Den rundbuede lysning har været 128x75 cm.

³¹ Jfr. MeddÅrhSt. 1976, s. 35f.

³² JySaml. 4. rk. VI, s. 330.

³³ Ifølge stemplet, 13 K lød, er sølvet underlødigt.

³⁴ Jfr. Erling Hansen, s. 28. Gårdejer Anders Svendsen var foruden sparekassedirektør tillige Ridder af Dannebrog.

³⁵ Hiltrud Westermann-Angerhausen: Gennemgang af NM2. afd.s røgelsekar (indb. i NM). Denne type er i museets samling repræsenteret ved et samtidigt kar fra Grenå, nu deponeret i Randers mus. (inv.nr. 21492), sandsynligvis produceret i Lybæk mellem 1300 og 1350.

³⁶ Jfr. Ulla Haastrup: Bemalede romanske døbefonte i det middelalderlige Danmark, i hikuin 22, 1995, s. 7f.

³⁷ Jfr. note 17 og 22. Muligvis ved denne eller en senere flytning knustes krucifikset ved fald og sattes herefter sammen igen med jernsøm, iagttaget 1967.

³⁸ Suppleret efter E. Tang Kristensen 1883-84.

³⁹ Jfr. note 9. 1875 ønskedes stolen restaureret og malet, således at den kom til at passe til det alter, der skulle anskaffes.

⁴⁰ Iflg. sognepræst Folker Willesen sad der i felterne evangelistbilleder, indbrændt i tynde egetræsplader, der faldt ned, når præsten blev for livlig på prædikestolen. Evangelisterne var antagelig udført som imiteret, indlagt træ ligesom på altertavlebilledet, jfr. note 22.

⁴¹ Jfr. F. Uldall 1887 og J. Magnus-Petersen 1896.

⁴² Muligvis genanvendte dele fra den gamle alterskranke (jfr. ovf.).

⁴³ LAVib. Provstearkiver. Voer hrd.s provsti 1799-1812. Adsk. sager (C30D. 9).

⁴⁴ Synsprot. 1912-54.

⁴⁵ Jfr. note 44. Menighedens syn på stolene afspejles i Erling Hansen bog om kirken, s. 24: »I det krydshvælvede kor på hver side af korbuens fandtes gennem

Fig. 40. Dørføj fra 1616 (s. 4790). H. Wichmann fot. 1997. - *Door from 1616 in the entrance of the porch*

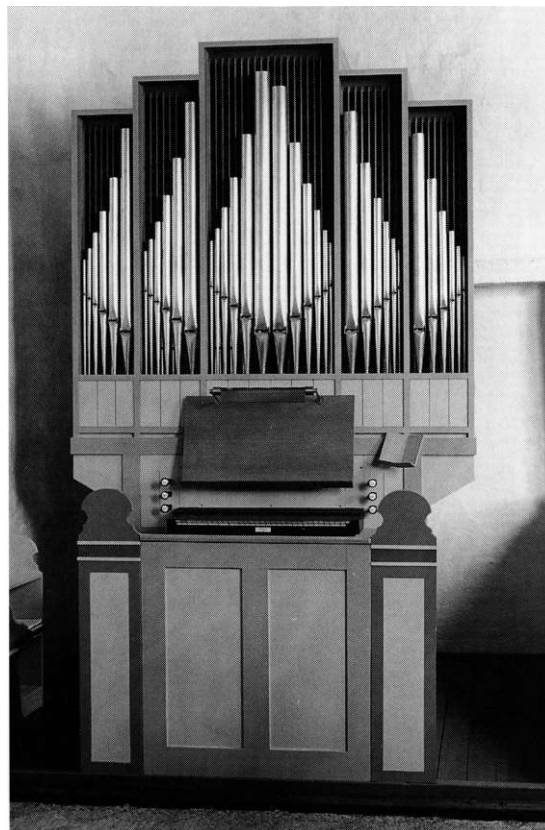

Fig. 41. Orgel, bygget 1968 af Th. Frobenius & Sønner, Lyngby (s. 4790). H. Wichmann fot. 1997. - *Organ from 1968, made by Th. Frobenius & Sønner, Lyngby.*

mange år en uhyrlig barokkabine - en til præst og en til degn -. Heldigvis er kun sporene på gulvet tilbage.« Aftryk i gulvbelægningen viser, at bredden højest har været 43 cm.

⁴⁶ Jfr. Erling Hansen.

⁴⁷ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923.

⁴⁸ Fem af prospektpiberne opbevares på tårnloftet.

⁴⁹ Uldall: Kirkeklokker, s. 162f. Jfr. også klokkerne i Tranebjerg på Samsø (DK Holbæk, s. 2603), Vedtofte på Fyn og Humble på Langeland.

⁵⁰ Oversat af Peter Zeeberg. Kan muligvis også oversættes: »Hjælp Tholstrup kirke, Maria. ...«.

⁵¹ Ulrik Stygge var biskop i Århus 1423-49.

⁵² Mod F. Uldalls teori taler desuden, at Niels Eskildsen er et typisk dansk (nordisk) navn, men en dansker kunne selvfølgelig have slået sig ned i Stralsund. I øvrigt findes der flere danske adelsslægter, som i deres våben har et pilejern, eksempelvis Skarpenberg (jfr. Klovborg s. 2455). Våbenet med pilejern gen-

findes ikke på nogen af de øvrige klokker, som iflg. F. Uldall er støbt af Niels Eskildsøn. Det kan også undre, at støberens navn nævnes før bisp og præst.

⁵³ Våbenet er så lille og utydeligt, at også andre figurer kan komme på tale, eksempelvis en halv ørn.

⁵⁴ Iflg. P. Rasmussen: Ark.reg. 3. Godsark. 1. Ryttergodserne, LAVib. 1971 (2. udg. 1989), s. 17, var TB inspektør ved de trejyske rytterdistrikter fra 1739 og frem til deres nedlæggelse 1767. Han boede i Eldrup (i sognet) og døde 17. juni. Bodil Møller Knudsen,

Byarkivet i Horsens, og Helle Reinholt, Skanderborg museum, har venligst bistået med oplysninger.

⁵⁵ Foruden nedennævnte støbejernskors er ved den lokale *gravminderegistrering*, godkendt på provstesyn 22. sep. 1994, optaget 14 monumenter, navnlig over personer med tilknytning til seminariet i Gedved.

⁵⁶ Jfr. særligt eksempler (med henvisninger) i Rye (s. 3762) og Åle (s. 4386).

⁵⁷ Aase Faye: Danske støbejernskors. Bearb. og udg. af Jan Faye 1988, kat.nr. 196.

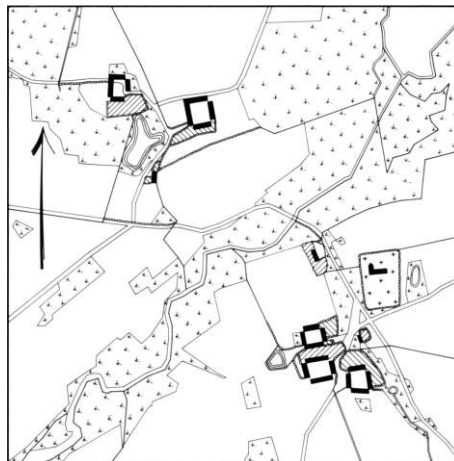

Fig. 42. Tolstrup 1:10000. Opmålt 1817 af J. J. Arnstrop, kopieret af Birgitte Andreasen 1982. - *Map of the village.*

Fig. 43. Kirken set fra sydøst. Ældre fot. i NM. - *The church seen from the south-east.*

SUMMARY

The little church in *Tolstrup* dates from the 1160s according to the dendrochronological analysis of samples taken from two window frames of oak. These *frames, now at the National Museum, were put in when the church was under construction, therefore the dating must apply to the whole building, i.e. chancel and nave. The masonry of the lower part of the walls consists of granite ashlar, and the upper part is largely calcareous tufa.

The builder has provided the church with some striking details in granite: the south portal, the string course on the north jamb of the chancel arch, a lintel over the preserved niche of a north side altar, and a cube-shaped font.

At the beginning of the 16th century vaults were built in the chancel and nave as in many other churches. The three vaults over the nave were removed in the 1890s. In the period prior

to the Reformation (1536) a porch and tower were added. The upper part of the latter was rebuilt at the same time as a corresponding renewal was carried out to the tower at neighbouring Kattrup church.

†Mural paintings. When whitewash and plaster were removed from the walls and vaults in 1896 mural paintings of two periods came to light, 1160s and c. 1500, which were duly recorded by J. Magnus-Petersen. In the older group, fragmentary scenes with figures, presumably related to those of Jelling (Torrild hrd. Vejle a.), were exposed on the north wall of the chancel and in the nave.

The vaults displayed decorations from c. 1500 of the usual type for this area, viz. friezes of arcs and trefoils, as well as various foliate and floral vines along ribs and arches. In the two most easterly vaults there were also a personal mark

and a compass rose. Scenes, probably contemporary, recorded on the north wall of the nave represented Christ crowned with thorns and the flagellation, as well as a butter-churning scene.

A comparatively large number of medieval furnishings are preserved in spite of the extensive refurbishment of the interior at the turn of 19th century. The oldest item is probably the Romanesque font, the unusual cube shape of which may have been modelled on English archetypes. Related to it, and most likely carved by the same master craftsman, is the nearby font at Ørrikslev. In the medieval altar table of large bricks was in 1968 discovered the confessor or saint's reliquary which is still untouched. A *censer, probably of Lübeck workmanship from the beginning of the 14th century and closely related to one in Tåning church in the vicinity, has been in the collections of the National Museum since 1897. On the north wall of the nave hangs a chancel arch crucifix whose figure of Christ is almost the same as that in Themis church (p. 4129), and the three terminals of the cross date from the early 1400s, but the cross itself is later. In the tower there is still a bell dating from 1430, although not now in use. It has very possibly been cast by Niels Eskildsøn, probably of Stralsund. It displays three coats of arms, the largest of which is the Danish coat of arms from the time of Erik of Pomerania.

A new altar frontal was acquired after the Reformation, and about 1600 followed new altar candlesticks and an altarpiece of the catechismal type, i.e. displaying doctrinal texts. The altar frontal and altarpiece were restored in 1968, and likewise their polychromy in various shades of grey which dated from 1736. The original inscriptions on the altarpiece are also exposed to view. The pulpit, dated 1640, is presumably from the same workshop as the pulpit - older by one year - at Vitved (p. 3034). It was also painted in tones of grey upon its refurbishment in 1970. A Netherlandish baptismal dish from the first half of the 17th century is placed in the font, and the little canopy above - a smaller and simpler version of that at Tyrsting church (p. 3978) - can be dated to 1750-75. A †chasuble of silk taffeta displayed a silver crucifix and the date 1772. In 1785 the patron of the church defrayed the cost of an enrichment to the chalice, i.e. the engraving of the donor's crowned armorial bearings. The altar rail and pews probably date from a major restoration in the 1850s, when the altarpiece was repainted and the central panel received a new painting depicting »Ecce Homo«. About 1875 the interior again underwent a change in the form of a new altarpiece with a picture by N. W. Fjeldskov, whose pictures also enrich the arcades of the altered pulpit.